

UNIVERZITA KARLOVA
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Význam online bohoslužby z postcovidové perspektivy

The meaning of the online worship from a post-covidian perspective

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

doc. ThDr. Jiří Vogel, Th.D.

Autor:

Jan Doležal

Praha 2023

Předně bych rád poděkoval doc. ThDr. Jiřímu Vogelovi, Th. D. za vedení této bakalářské práce, trpělivost a cenné rady při výběru a zpracování tématu. Dále též mé rodině a přátelům, kteří mi byli oporou po celý průběh psaní a motivovali mě k jejímu zdárnému dokončení.

Prohlašuji, že jsem předkládanou bakalářskou práci Význam online bohoslužby z postcovidové perspektivy vypracoval samostatně. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25.7.2023

Jan Doležal

Anotace

Tato bakalářská práce je zaměřena na využívání digitálních technologií k zaznamenávání nebo živému vysílání bohoslužeb v Církvi československé husitské během pandemie COVID-19. Teoretická část práce slouží především k vytvoření si základní perspektivy o problematice digitalizace bohoslužeb a dále jako výchozí materiál k porovnání získaných dat. Praktická část práce pak v sobě obsahuje samotný výzkum a jeho vyhodnocení společně s následnou komparací dat získaných ze zahraniční literatury.

Klíčová slova

Online bohoslužba, křesťanství, COVID-19, postcovidová perspektiva

Annotation

This bachelor's thesis focuses on the use of digital technologies for recording or live broadcasting of worship services in the Czechoslovak Hussite Church during the COVID-19 pandemic. The theoretical part of the thesis serves primarily to form a basic perspective on the issue of digitalization of worship services and also as a source material for comparing the obtained data. The practical part of the thesis includes the actual research and its evaluation along with subsequent comparison of data obtained from foreign literature.

Keywords

Online worship, Christianity, COVID-19, Postcovidian perspective

Obsah

1	Úvod	1
2	Bohoslužba v online prostoru	3
2.1	Historie.....	3
2.2	Trend amerických teleevangelistů a jiné formy televizních bohoslužeb	6
2.3	Spiritualita ve videohrách	8
3	Absence fyzické přítomnosti na průběhu bohoslužeb.....	10
3.1	Příchod digitalizace	13
3.2	Technologický faktor	14
3.3	Teologický faktor	17
4	Praktická část	21
4.1	Výzkum	21
4.1.1	Cíl výzkumu	21
4.1.2	Metodika.....	21
4.1.3	Charakteristika vzorku	21
4.1.4	Vyhodnocení dat.....	22
5	Diskuze	38
6	Závěr.....	44
7	Použitá literatura	46
8	Seznam zkratk	50
9	Příloha	51
9.1	Dotazník.....	51

1 Úvod

Stěžejním cílem této bakalářské práce je zhodnocení využívání živého vysílání bohoslužeb či jejich zaznamenávání a ukládání na internetové servery během pandemie COVID-19 ve sborech Církve Československé Husitské (dále CČSH) prostřednictvím vlastního výzkumu.

Vlivem neobvyklé situace během pandemie spojené s omezením osobní účasti na kulturních, náboženských nebo sportovních aktivitách bylo totiž využití digitálních zaznamenávacích technologií jediným možným řešením v mezích zákona k zachování kontinuity bohoslužeb. Pro většinou část duchovenstva se jednalo o vůbec první kontakt s touto technologií. Práce tak mapuje frekvenci využívání digitálních přenosů a záznamů, nejčastější prostředky vysílání, pozitivní i negativní reakce na přenosy a záznamy nebo následné možnosti jejich využití v provozu bez omezeného počtu účastníků.

Pro lepší vhled do problematiky i v globálním rámci slouží teoretická část práce. Za výchozí materiály zde využívám především zahraniční studie, kde se autoři zabývají problematikou omezení osobní účasti na bohoslužbách a využití online přenosů během covidové pandemie. Z dostupných materiálů jsem vybral několik stěžejních prací, které svým obsahem vycházejí z covidové a postcovidové situace v různých částech světa jako například z Německa, Švýcarska¹, Anglie², Jihoafrické republiky³ nebo USA⁴.

¹ SCHLAG, Thomas. *Digitalization of ecclesiastical practice in the pandemic*

² HUTCHINGS, Tim. What can history of digital religion teach the newly-online churches of today?

³ KRUGER, Ferdinand P. Descriptive empirical perspectives on participants' attitudes on virtual worship services kindle an ineluctable revisiting of ecclesial assumptions in a post-pandemic world

OLIVER, Willem H. From in-person to online worship

⁴ DYER, John, 2020. The Biggest Challenge for Churches at this Time

CAMPBELL, Heidi. The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online

V první kapitole teoretické části se věnuji zejména fenoménu online bohoslužeb a krátce zde zmiňuji i jejich historii. V další kapitole se zabývám událostmi, které předcházely jejich masivnímu využití duchovními. Jedná se o nejobsáhlejší část, ve které se věnuji jak technologické a teologické stránce streamů či záznamů, tak i jejich formám a požadavkům. Zde pak teoretická část práce navazuje na část výzkumnou.

Nosným pilířem celé práce je právě výzkumná část zaměřená na reakce duchovních v CČSH během období nejpřísnějších restrikcí a jejich následného uvolnění. Záměrem výzkumu bylo též poskytnout základní spektrum nejčastěji se vyskytujících názorů jednotlivých sborů CČSH na problematiku digitalizace bohoslužeb. S využitím získaných poznatků jsou jak duchovní, tak i laici v CČSH schopni tento fenomén pragmaticky uchopit, přetvořit nebo využít pro nejlepší prospěch *koinonie*. Nové technologie jsou běžně dostupnou záležitostí posledních zhruba 15 let, záleží tedy především na kreativitě a otevřenosti k jejich využívání.

Závěrem si práce klade otázky o možnostech budoucího využití online přenosů a především jejich technologických či teologických rizik. I zde je totiž pravidlem, že každá mince má svůj rub i líc. Má online vysílání bohoslužeb větší dosah, nežli standardní "kontaktní" ceremonie? Mohu se jako věřící plně účastnit bohoslužeb i přes časový nebo prostorový handicap? Vztahuje se například v liturgii běžně užívaný výrok z Matoušova evangelia „*Neboť kdekoli shromáždí se dva nebo tři v mém jménu, tam jsem já uprostřed nich*“ (Mt 18,20 B21)⁵ i na kyberprostor? Nebo je neodmyslitelně spjat pouze s hmatatelným společenstvím? Mluvil evangelista o konkrétním shromáždění pod jednou střechou nebo měl spíše na mysli rovinu Kristova životního odkazu?

⁵ BIBLE: překlad 21. století včetně Deuterokanonických knih. 2. opravené vydání, včetně DTK. Praha: Biblion, 2015. ISBN 978-80-87282-20-5

2 Bohoslužba v online prostoru

Pandemická krize byla příležitostí a spouštěcím mechanismem k využití nových technologií sdílení Božího slova a průběhu náboženských obřadů.⁶ Tyto technologie, které umožňují distanční přenos bohoslužeb, byly církvemi známou a v praxi využívanou alternativou již záhy po jejich vzniku. Nehledě na to však prezenční přítomnost na bohoslužbách stále mnohonásobně přesahovala využívání distančních přenosů televizemi a později internetovými portály. Situace však nabrala nečekaný spád s příchodem pandemie COVID-19, kdy pro mnoho sborů a farářů byla tato alternativa jedinou využitelnou možností.

V následujících řádcích v kostce zmíním historii online přenosů bohoslužeb nebo například trend teleevangelistů, kteří si na této metodě vybudovali svojí živnost. V krátkosti se taky zastavím u videohry *Second life* a možnosti jejího využití.

2.1 Historie

V polovině 80. let 20. století proběhla první počítačem zprostředkovaná bohoslužba. Na přelomu milénia pak byl zaznamenán exponenciální růst nejrůznějších online církví a specifických náboženských společností. Dnes je tato skutečnost již běžnou realitou.

O spojení náboženství a určitého typu digitalizace diskutoval již před 20 lety Christopher Helland, který dokonce vyzoroval dvě základní aktivity v online prostoru: náboženství online a online náboženství.⁷ První z nich měla za cíl prezentovat klasické křesťanské ideje a poselství náboženských institucí v kyberprostoru bez narušení starých myšlenek a hierarchií. Náboženství online se tak snažilo zpřístupnit nastupující moderní

⁶ ADEGBOYEGA, Adebola et al. Social distance impact on church gatherings: Socio-behavioral implications. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* [online]. 2021, 31(1–4), 221–234 [cit. 2023-07-12]. DOI: 10.1080/10911359.2020.1793869

⁷ HELLAND, Christopher. Online Religion as Lived Religion. Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet. *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* [online]. 2005, Volume 01.1 Special Issue on Theory and Methodology, ed. by Oliver Krüger. 1. [cit. 2023-07-28]. DOI: 10.11588/rel.2005.1.380.

generaci formou digitalizace již existující skutečnost probíhající v offline prostoru. Zjednodušeně se jednalo o určitý typ sebe prezentace. Naopak online náboženství cílilo na praktický přesah, dovednosti a prožitky jednotlivců či celých skupin v kyberprostoru. Poselství online náboženství oproti náboženství online lákalo věřící na účastenství v nové realitě, která nebyla závislá na předchozích již existujících náboženských tradicích. Ve vzájemné komparaci oba dva výše zmíněné pojmy měly navzdory podobnostem protichůdné cíle směřování. Jeden z nich lákal online uživatele na offline prožitek a druhý naopak offline uživatele na zbrusu novou online realitu.

Jelikož je ale tato práce zaměřená především na aktivity náboženských společenství v online prostoru, musím zde uvést ještě pár doplňujících informací. Dle Tima Hutchingse se církev v online prostoru řídí již více jak 35 let třemi základními principy – dosahem, propojením a experimentální složkou. V praxi tyto principy znamenají, že církve se snaží sdílením svých myšlenek a hodnot formou digitálních médií zvýšit dosah oslovených věřících a farářů, a zaujmout i případně nové příchozí. Dále je společně propojit do již existujících či nově vznikajících skupin. Propojení též zahrnuje tu část věřících, kteří se například vinou fyzické limitace či časových dispozic nemohou účastnit kontaktních forem bohoslužeb. Jedná se tedy o komplexnější metodu propojení, jak nových, tak dlouholetých členů náboženských obcí. Posledním zmiňovaným principem byla experimentální složka. Zde Hutchings uvádí, že mnoho online církví bylo poháněno mimo jiné i vášní k experimentům. Digitální média jim totiž poskytovala možnost k vytvoření zcela nových rituálních praktik nebo prostor k novým teologickým úvahám.⁸ Můžeme tedy tvrdit, že příchod a využívání digitálních médií bylo pro mnohé duchovní zajímavou změnou.

Na počátku nového tisíciletí byla digitalizace bohoslužeb chápána převážně v alternativní až experimentální rovině. S masivním nástupem digitálních médií a sociálních sítí

⁸ HUTCHINGS, Tim, 2020. What can history of digital religion teach the newly-online churches of today?. In: CAMPBELL, Heidi A. (ed.). *The distanced church: Reflections on doing church online* [online]. Digital Religion Publications, 2020-04-20, 61–63 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

jako například Facebook (2004) nebo Twitter (2006) však nabyly tyto alternativy na důležitosti. Církev tedy velmi brzy přehodnotila svůj stávající přístup a začala soustředit svou pozornost na vlastní propagaci v nově vznikajícím digitálním prostoru. Kupříkladu oficiální informační účet *Vatican News*⁹ je na platformě Twitter registrován již od roku 2010 a na Facebook se přidal jen o dva roky později. Co se týče sítě Twitter, registroval zmiňovaný kanál v červenci roku 2023 na 500 tisíc odběratelů, v případě Facebooku více jak 4,7 milionů. Oficiální twitterový účet má dokonce i stávající papež František, kterého na této platformě sleduje více jak 18,5 milionu lidí z celého světa. Současná hlava katolické církve disponuje též účtem na novější aplikaci Instagram vzniklé v roce 2010, kde registruje na 9 milionů sledujících.

Popularita online propagace, sdílení nejrůznějších poselství a propojení komunit i jednotlivců tak vlivem jejich časové dostupnosti a možností překonání velkých vzdáleností díky globálnímu komunikační sítě jenom rostla. Během posledních 20 let tak velká část sborů a duchovních začala využívat platformy sociálních sítí, webové stránky nebo živá vysílání bohoslužeb. Jejich četnost však byla v porovnání s turbulentním urychlení těchto procesů digitalizace vinnou celosvětové pandemie COVID–19 nevýrazná.¹⁰

⁹ *Vatican News is service provided by the Holy See's Dicastery for Communication.*

¹⁰ DYER, John, 2020. The Biggest Challenge for Churches at this Time. In: CAMPBELL, Heidi A. (ed.). *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online* [online]. Digital Religion Publications, 2020-04-20, 53–55 [cit. 2023-07-10]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

2.2 Trend amerických teleevangelistů a jiné formy televizních bohoslužeb

Specifickou kategorií v historii zprostředkovávání náboženského obsahu elektronickou formou jsou bezesporu i američtí teleevangelisté.

V první polovině 20. let minulého století vznikala řada iniciací poskytující náboženský obsah formou radiovysílání. Po roce 1960 rozhodla Federální komise pro komunikaci, že veřejnoprávní televize mohou poskytovat prostor ve vysílacím čase případným zájemcům, kteří chtějí zprostředkovat náboženský obsah. Sic měli primární možnost volby hlavní křesťanské denominace, jejich finanční dispozice nebyly schopné vykrýt požadovaný čas. Ke slovu se tedy dostaly charismatičtí lídři propagující konzervativní evangelikální programy. Někteří pak svými dovednostmi a finančními prostředky byli schopni vybudovat lukrativní byznys s nemalým společenským přesahem.¹¹ Dnes je jejich působení vnímáno spíše kontroverzně. Řada z nich nejsou členy struktur křesťanských denominací, tedy jejich konání není nikterak regulované či kontrolované. S tímto přímo souvisí i jejich enormní zisky z televizních pořadů, prodeje naučných knih nebo vstupenek na velkolepé srazy zvané *Megachurch*, kde je zajištění transparentnosti toku peněz obtížnou záležitostí.

Napříč všem kontroverzním kauzám se v jejich profesi už od začátku vyskytují prvky, jež dosáhly plného docenění až s příchodem pandemie COVID-19. Jedná se především o schopnosti prezentace daného tématu, využití technologií a um oslovit sledující i skrz televizní vysílání.¹² Většinu z těchto dovedností si duchovní napříč náboženským spektrem museli, s omezením osobní účasti na průběhu bohoslužeb, teprve osvojit.

Stranou od amerického zábavního průmyslu však po světě existuje celá řada pořadů zaměřených na přenos bohoslužeb, proslovů či jiných významných událostí. V České republice

¹¹ BEKKERING, Denis J. From 'Teleevangelist' to 'Intervangelist': The Emergence of the Streaming Video Preacher. *The Journal of Religion and Popular Culture* [online]. 2011, 23(2), 101–17. DOI: 10.3138/JRPC.23.2.101.

¹² DYER, The Biggest Challenge for Churches at this Time, s 54.

takto funguje například nezisková televize Noe, která divákům umožňuje sledovat bohoslužby z různých kostelů po České nebo Slovenské republice, dialogy s hosty nebo vzdělávací pořady pro celou rodinu. Televize funguje na bázi neziskové organizace a je přímo závislá na spolupráci dárců a diváků.¹³

Mimo tuto stanici zprostředkovává nábožensko-vzdělávací obsah například i Česká televize. Na jejich webových stránce lze nalézt kategorii náboženství, kde si divák může vybrat z plejády pořadů od historických seriálů až po samotné bohoslužby.¹⁴ V rámci světového měřítka zde mohou opět zmínit stránku Vatican News, kde například po celý den běží živý záznam ze Svatopetrského náměstí ve Vatikánu, živé bohoslužby, kázání nebo zpravodajská relace.¹⁵

¹³ TV NOE, *O nás* [online]. 2023 [cit. 2023-07-28]. Dostupné z: <https://www.tvnoe.cz/o-nas>

¹⁴ČESKÁ TELEVIZE, *Náboženství a spiritualita* [online]. 2023 [cit. 2023-07-28]. Dostupné z <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/kategorie/4191-spiritualita/>

¹⁵VATICAN NEWS, *Schedules* [online]. 2023 [cit. 2023-07-28]. <https://www.vaticannews.va/en/epg.html#schedules>

2.3 Spiritualita ve videohrách

Kapitola, která v rámci tématu digitalizace náboženství též zaslouží prostor, jsou videohry. Konkrétním příkladem zprostředkovávajícím alternativu dnešnímu světu formou virtuální reality uvedu videohru *Second life*.

„V *Second life* najdete pestrou škálu reprezentací včetně křesťanství, islámu, hinduismu, judaismu, buddhismu, a dokonce i některá místa ve volné formě spirituality typu Wicca.“¹⁶ Hra tedy poskytuje uživateli možnost realistického prožití bohoslužby vedené skutečným duchovním připojeným na druhé straně planety. Věřící tak mohou navštívit například repliku anglikánské katedrály či mešitu. Předně zde musím upřesnit, že primární účel této hry nespočívá ve vytvoření jakékoliv alternativní spirituality, ale především v možnosti vzájemných interakcí dvou či více avatarů. Do jisté míry zde můžeme hovořit i o určité formě sociální sítě.

Viditelným pozitivem těchto virtuálních bohoslužeb, který bych rád zmínil, je zejména jejich anonymita. Návštěvníka zde reprezentuje pouze fiktivní postava s jeho pravým nebo smyšleným jménem. Tento fakt se ukázal jako stěžejní především pro introvertní typ lidí. Někteří badatelé, sociologové náboženství a religionisté totiž poukázaly na skutečnost, že průběh křesťanské bohoslužby může být pro introverty bolestně nepříjemný i přes jejich silné náboženské zanícení.¹⁷ Podobný příklad platí i pro skupiny věřících trpících sociální fobií. Postižení se zde při představě návštěvy bohoslužby cítí v ohrožení či diskomfortu, a raději se tak celé situaci vyhnou. Na vině je často úzkost z představy nového prostředí, kolektivu

¹⁶ „In *Second Life*, you'll find a diverse range of representations including Christianity, Islam, Hinduism, Judaism, Buddhism and even some free-form places of spirituality like Wicca.“

SECOND LIFE COMMUNITY. *Second Life Destinations - Religious & Spiritual Places in Second Life* [online]. Linden research, 2020-04-13 [cit. 2023-07-19]. Dostupné z: <https://community.secondlife.com/blogs/entry/4113-second-life-destinations-religious-spiritual-places-in-second-life/>

¹⁷ MCHUGH, Adam S. Introverts in the Church. Finding a quiet moment in an extroverted place. *Christianity Today* [online]. 2013-05-21 [cit. 2023-07-19]. Dostupné z: <https://www.christianitytoday.com/biblestudies/articles/churchhomeleadership/introverts-in-church.html>

a konkrétních aktivit společnosti.¹⁸ A právě zde může být využití alternativ v podobě hry Second life jedním z řešení.

¹⁸ PRAŠKO, Jan; VYSKOČILOVÁ, Jana; PRAŠKOVÁ Jana. *Sociální fobie a její léčba: příručka pro lidi se sociální fobií*. Praha: Galén, 2008. ISBN: 978-80-7262-580-2.

3 Absence fyzické přítomnosti na průběhu bohoslužeb

Centrem křesťanského liturgického týdne byla již ve 4. st. n. l. císařem Konstantinem stanovena neděle. Původní *dies Solis* (den Slunce) antického kalendáře byl přejmenován na *dies dominicus* neboli den Páně.¹⁹ Od té doby je neděle dnem, kdy se křesťané schází, aby zakoušeli mystéria Boží přítomnosti²⁰ a společně jedli u jednoho stolu v kolektivní vzpomínce na Kristův odkaz.

Vlivem vypuknutí pandemie COVID-19 však byla pravidelné nedělní bohoslužby v České republice postavena mimo zákon.²¹ Většinová část duchovních v Česku tak byla nucena, stejně jako v některých jiných světových zemích, uzavřít dveře svých kostelů a začít do značné míry improvizovat. Faráři a faráčky se kromě hledání alternativ k předcovidovému rytmu bohoslužeb museli začít seznamovat i s otázkami, které sebou uzavřené kostely přinesly. Zůstanou náboženská společenství stejná jako před vypuknutím pandemie? Bude mít přechod na online vysílání bohoslužeb vliv na jejich dosavadní chápání? A je vůbec možné se bohoslužby plně účastnit z pohodlí domova pouze skrz monitor počítače?

S některými otázkami se například ve své studii z roku 2022 potýkal jihoafrický teolog Willem H. Oliver. V jeho práci je stěžejním bodem právě návrat k realitě běžného provozu sborů a dopady pandemie na charakter společenství. Oliver uvedl, že postcovidová realita bude do jisté míry jiná, než na co byli věřící zvyklí před vypuknutím pandemie. Jak věřící, tak i duchovní si totiž vlivem odloučení uvědomili důležitost a sílu komunity v jednotlivých obcích.

¹⁹ ČEŠKA, Josef. Zánik antického světa. Praha: Vyšehrad, 2000. s.67. ISBN: 80-7021-386-8

²⁰ KRUGER, Ferdinand P. Descriptive empirical perspectives on participants' attitudes on virtual worship services kindle an ineluctable revisiting of ecclesial assumptions in a post-pandemic world. *HTS Theologese Studies/ Theological Studies* [online]. 77(4), 2021-12-09 [cit. 2023-07-07]. DOI: <https://doi.org/10.4102/hts.v77i4.7125>. Dostupné z: <https://hts.org.za/index.php/hts/article/view/7125>

²¹ VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY. Vládní usnesení související s bojem proti epidemii - rok 2020. Vláda.cz [online]. Vláda ČR, 2020-12-30 [cit. 2023-07-08]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/vladni-usneseni-s-bojem-proti-epidemii-koronaviru---rok-2020-186999/>

Nehledě na dopady onemocnění COVID-19 na lidské zdraví zafungovala pandemická krize též jako katalyzátor k duchovní obnově mnoha sborů. Věřící pak k sobě začali mít jednoduše blíže.

O důležitosti vzájemného kontaktu křesťanských společenství se koneckonců hovoří již v Písmu Svatém a právě u něj bych se rád chvíli zastavil. V Písmu totiž nalezneme hned několik úryvků, kdy při fyzickém shromáždění byli Kristovi následovníci osloveni působením Ducha Svatého. Jako zářný příklad zde předložím jednu z nejdůležitějších teologických tézí pojednávajících o pneumatologickém prožitku všech zúčastněných: *„Místo, na kterém se shromáždili, se po jejich modlitbě zatřáso. Všichni byli naplněni Duchem Svatým a začali směle mluvit Boží slovo.“* (Skutky 4, 31 B21).

Jako další příklad si můžeme uvést například úryvek z listu Židům vyzývající adresáty k důslednosti dodržování společných shromáždění a vytrvání v jejich jádru. Konkrétně se jedná o pasáž: *„Držme se neochvějně naděje, kterou vyznáváme – vždyť Ten, který dal zaslíbení, je věrný. Věnujme se jedni druhým, povzbuzujme se k lásce a k dobrým skutkům a neopouštějme naše společné shromáždění, jak mají někteří ve zvyku. Raději se napomínejme, a to tím více, čím více vidíte, že se blíží ten den.“* (Židům 10, 23-25 B21).

Pravděpodobně však nejznámějším textem vyzývajícím věřící k vzájemnému spolčování je verš v Matoušově evangeliu, který jsem zmiňoval už v cílech práce. Tento text je mimo jiné i součástí liturgie CČSH, kdy ho během slov ustanovení Večeře Páně sbor jednohlasně proklamuje. Pro připomínku se tedy jedná o verš: *„Neboť kdekoli shromáždí se dva nebo tři v mém jménu, tam jsem já uprostřed nich.“* (Matouš 18,20 B21)

V nově vzniklé covidové realitě se však objevovaly i názory, že v kontextu stávající epidemiologické krize je potřeba křesťanů po kolektivním slavení bohoslužeb druhotnou záležitostí.²² Společenství Krista (*koinonia tu Christu*) totiž není nikterak závislé na hmotných

²² ADEGBOYEGA, et al. Social distance impact on church gatherings: Socio-behavioral implications. s 225.

uskupeních, jakožto na působení Ducha Svatého, který je stejně tak přítomen během online vysílání jako během osobního setkání.

Tento názor měl mnoho zastánců především z důvodů ochrany zdraví jednotlivých věřících. Kupříkladu věkový průměr křesťanů v Anglii nebo Walesu se totiž v roce 2023 dostal až na úroveň 51 let.²³ Americké Centrum pro kontrolu a prevenci nemocí (Center for Disease Control and Prevention, CDC) zároveň ve stejném roce zveřejnilo data, dle kterých je zřejmé, že riziko úmrtí na COVID-19 s rostoucím věkem stoupá. Skupina mezi 50 až 64 let má 25krát vyšší pravděpodobnost úmrtí na COVID-19 než referenční skupina od 18 do 29 let a u kategorie 65 až 74 let je toto riziko vyšší dokonce 60krát.²⁴ Z těchto faktů se může jevit výše uvedený argument jako opodstatněný.

Další část Oliverovy studie se týkala již výhradně digitálních forem záznamů bohoslužeb. Zde autor uvádí, že přechod k využívání multimediálních nástrojů mohl původně působit jako experimentální forma řešení nastalé situace, avšak z postcovidové perspektivy se online vysílané bohoslužby jeví jako velice užitečný nástroj. Především se jejich využití osvědčilo u té skupiny věřících, kteří se normálně nemají možnost vlivem fyzických či časových dispozic bohoslužby účastnit.²⁵ Samotnému využívání nových technologií se budeme hlouběji věnovat v následujících podkapitolách.

²³ WILLIAMS, Hattie. Census 2021: Average age of a Christian is 51. *Church Times* [online]. 2023-02-03 [cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2023/3-february/news/uk/census-2021-average-age-of-a-christian-is-51>

²⁴ CENTERS FOR DISEASE CONTROL AND PREVENTION. *Risk for COVID-19 Infection, Hospitalization, and Death By Age Group* [online]. Poslední změna 2023-05-30. [Cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://archive.cdc.gov/#/details?url=https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/covid-data/investigations-discovery/hospitalization-death-by-age.html>

²⁵ OLIVER, Willem H. From in-person to online worship. *Verbum et Ecclesia* [online]. 43(1), 2022-05-24 [cit. 2023-07-09]. s. 7 DOI: <https://doi.org/10.4102/ve.v43i1.2404>. Dostupné z: <https://verbumetecclisia.org.za/index.php/ve/article/view/2404>

3.1 Příklad digitalizace

Jak již bylo zmíněno výše v kapitole 2 Bohoslužba v online prostoru, byl vliv pandemie COVID-19 na urychlení procesu digitalizace v rámci církevních společenství značný. Podle vybraných studií se do příchodu pandemie zabývalo využitím digitálních medií k zprostředkování bohoslužeb jen malé procento duchovních.

Jako příklad zde uvedu data získaná ze studie německého teologa Thomase Schlaga z roku 2022. Ten monitoroval situaci v Německu a Švýcarsku během pandemie COVID-19. I přes rozmanité technologické možnosti dle jeho výsledků 95 % duchovních neposkytovalo před vypuknutím plošných uzavírek bohoslužby v digitálním formátu.²⁶

Ve Spojených státech amerických bylo procento duchovních využívající tyto prostředky oproti Evropě vyšší. Před vypuknutím pandemie využívalo streamovací platformy okolo 20 % farářů a zbylých 80 % je pak dle statistik nevyužilo.²⁷

Nastalou situaci spojenou s náhlým zájmem mnoha církví o digitalizaci jejich náboženského obsahu popsal Thomas Schlag termínem *“Technical digitalization push”*, což můžeme volně přeložit jako popostrčení k technické digitalizaci.

²⁶ SCHLAG, Thomas. Digitalization of ecclesiastical practice in the pandemic. Euxeinos [online]. *Center for Governance and Culture in Europe*, 12(33), 5–10 [cit. 2023-07-12]. ISSN 2296-0708. DOI: 10.55337/TRKV1607. Dostupné z: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/217091/1/Schlag_5-10.pdf

²⁷ BOORSTEIN, Michelle. Church donations have plunged because of the coronavirus. Some churches won't survive. *Washington Post* [online]. 2020-04-24 [cit. 2023-07-10]. Dostupné z: <https://www.washingtonpost.com/religion/2020/04/24/church-budgets-coronavirus-debt/>

3.2 Technologický faktor

První, a paradoxně snazší, otázkou bylo vypořádání se s technologickou stránkou zprostředkovávání bohoslužeb online formou. Paleta nástrojů byla široká a duchovním stačilo vybrat si tu nejvhodnější pro oslovení co možná největšího množství farníků.²⁸ I běžný mobilní telefon totiž mohl posloužit jako dostačující nástroj pro vytvoření kvalitního záznamu, a pro živé vysílání pak stačilo vlastnit účet na platformě Facebook. Kupříkladu právě chytrých telefonů je na celém světě v provozu více jak 6,84 miliard a toto číslo stále roste. Dle statistik z roku 2022 pak telefon využívá na 6,5 miliardy lidí, což procentuálně znamená 82 % populace.²⁹

Obsluha těchto elektronických zařízení a platforem se během krátké doby ukázala jako nenáročná. Duchovní si poměrně rychle osvojili základní postupy při tvorbě videí a digitálního obsahu. Pokročilejší problematikou byla kombinace dosavadních dovedností s detaily typu osvětlení, zvukové záznamy nebo umístění kamery či pohybu duchovních v prostoru.

Ještě podstatnější faktor, nežli technická stránka online přenosů, bylo vytvoření přirozenosti vzájemných interakcí. V tomto případě byla klíčová již samotná volba streamovacích platforem. Duchovní totiž špatnou volbou mohli poskytnout věřícím pouze jednokanálový prožitek, přičemž jakékoliv interakce byly vyloučeny. Zde si můžeme uvést jako příklad záznam vložený na YouTube kanál, kde se v podstatě jedná jen o *one man show*. Na místo těchto interaktivně plochých záznamů byla k dispozici varianta sociálních sítí, které požadovanou vzájemnou komunikaci již mohli zprostředkovat.³⁰

²⁸ OLIVER. From in-person to online worship. s 3.

²⁹ HOWARTH, Josh. How Many People Own Smartphones (2023-2028). *Exploding Topics* [online]. 2023-01-26 [cit. 2023-07-12]. Dostupné z: <https://explodingtopics.com/blog/smartphone-stats>

³⁰ CAMPBELL, Heidi. The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online [online]. *Digital Religion Publications*, 2020-04-20 [cit. 2023-07-13]. s. 49-52. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

Jedná se tedy například o Facebook, Skype, Zoom nebo Teams³¹. Fakt, že tyto platformy již vzájemné interakce umožňovaly, však nezaručoval, že vždy proběhly ideálním způsobem. Troy Shepherd na tomto místě uvádí, že věřící se ze začátku sice připojili k živému vysílání, jediné co však mohli spatřit byla černá obrazovka nebo duchovní trápící se nad nastavením streamu.³²

Po překonání technických překážek a zvládnutí sebeprezentace před kamerami, což mimochodem vyžadovalo od duchovních určité přípravy a trénink³³, mohly vzájemné komunikace nabít formy, kterou ve své studii zmiňuje kupříkladu Zach Lambert. Jeho první nedělní online prezentovaná bohoslužba zaznamenala během vysílání přes 200 komentářů, další neděli to bylo již přes 400. Lidé během ní mezi sebou komunikovali prostřednictvím chatu přímo na obrazovce. Na základě této formy přenosů pak vybudoval menší skupinky, které se scházely během pracovního týdne. Lambert též podotýká, že v průběhu těchto přenosů dokonce přibýlo množství nových věřících, kteří se do vysílání a skupinových sezení chtěli zapojit.³⁴

Veškeré vzájemné interakce jsou ale závislé na předpokladu vlastnictví elektronického zařízení schopného umožnit potenciální spojení. Oliver proto tvrdí, že zajištění těchto prostředků lidem, kteří žádné nevlastní, má být klíčovým úkolem jednotlivých sborů. Realizace takového projektu je samozřejmě finančně velmi náročná. K této skutečnosti ale Oliver

³¹ OLIVER. From in-person to online worship. s 3.

³² SHEPRED, Troy, 2020. Is your church ready for social distancing? In Campbell, Heidi A. (ed.). The distanced church: Reflections on doing church online [online]. *Digital Religion Publications*, 2020-04-20, 37–40 [cit. 2023-07-10]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

³³ DYER. The Biggest Challenge for Churches at this Time. s 54.

³⁴ LAMBERT, Zach, W. Facilitating Deep Friendships Digitally when Analog Acquaintances Are Gone, In Campbell, Heidi A. (ed.). The distanced church: Reflections on doing church online [online]. *Digital Religion Publications*, 2020-04-20, 19–21 [cit. 2023-07-29]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

doplňuje, že každý sbor má své movitější věřící, kteří by nastalou situaci mohli pomoci vyřešit. Optimismus autora však nic nemění na faktu, že v situacích, jakou byla pandemie COVID-19, vítězí především kreativita a odhodlání.³⁵

Dalším benefitem, který faráři neměli ihned k dispozici, byla možnost zpětného přehrávání. To mimo jiné poskytlo duchovním jedinečnou možnost k sebekritice a případné korekci chyb či zažitých nešvarů. Také práce s prezentací v prostoru, zvukem a osvětlením mohla být velmi snadno modifikována a zlepšována. Tato pracovní zkušenost se rychle přenesla i do reality běžného provozu, kdy osobní kontakt již byl v mezích zákona.³⁶

³⁵ OLIVER. From in-person to online worship. s 3.

³⁶ DYER. The Biggest Challenge for Churches at this Time. s 54.

3.3 Teologický faktor

Po zvládnutí technologické výzvy byli duchovní postaveni před další otázkou, tentokrát však teologického charakteru. V úvodu této kapitoly jsme již zmínili pár teologických problematik, jednalo se o důležitost společného setkávání a komunikace sborů. V této části se pak zaměříme hlouběji na rovinu přítomnosti věřících během online vysílání a okrajově se dotkneme dopadů pandemie na chápání některých pojmů jako například církev nebo liturgie.

V tomto případě začneme od konce. Ve studii mnou hojně citovaného Willema H. Olivera se objevila pochybnost ze stran věřících o zachování církevních společenství v případě, že se kolektiv nemohl veřejně scházet a slavit bohoslužbu. Důvodem těchto obav byla v jeho práci určitá předpojatost spojená právě s pojmem církev. Oliver zde uvádí, že v Jihoafrické republice je s tímto pojmem asociován především instituční faktor církve, dále sakrální budovy a v neposlední řadě pravidelné nedělní obřady.³⁷ Do hlubšího zkoumání podstaty chápání církve dnes se v této práci vinou komplexnosti problematiky pouštět nebudeme. To, co bych však rád zmínil jako protiklad obavě Jihoafrických věřících, je názor uvedený v práci doktora Johna Dyera.

V jeho studii není nikterak ubíráno důležitosti nedělních bohoslužeb či významu sakrálních prostor. Podstatné, co zde zmiňuje, je fakt, že řada věřících sice navštíví sbory pro jejich vizuální stránku, hudbu, kázání či konkrétní osobnost duchovního, hlavním důvodem jejich následného setrvání je ale především rovina mezilidských vztahů a působení komunity. Sbory tak nejsou reprezentovány pouze sakrálními stavbami, ovšem též příjemnou atmosférou, vůní kadidla nebo přátelským podáním ruky u dveří. Komunita zde zkrátka hraje prim.³⁸

V současnosti však běžnou realitu věřících tvoří i velký podíl virtuality. Fakt, že žijeme v komunikačně propojeném světě, není ničím novým. Dle sociologů Christakise a Fowlera

³⁷ OLIVER. From in-person to online worship. s 2.

³⁸ DYER. The Biggest Challenge for Churches at this Time. s 54.

máme dokonce tvorbu sociálních vazeb zakódovanou hluboko v mozku.³⁹ Těmto vazbám daly sociální sítě pouze tvar a hmatatelnou strukturu. Věřící se tak dnes běžně pohybují a jsou součástí komunit jak v online, tak v offline prostoru.⁴⁰

V kontextu této problematiky vytvořil africký teolog Ferdinand P. Kruger v roce 2021 dotazník týkající se dopadů pandemie COVID-19 na běžný život společenství v Jihoafrické republice. Jako první zde respondenti reagovali na tvrzení, že pandemie COVID-19 měla vliv na jejich současný přístup k chápání bohoslužeb. Ze všech dotazovaných s tímto výrokem souhlasilo 67,5 %. Tato skupina je přesvědčena, že pandemická krize měla vliv i na jejich osobní vnímání liturgie.⁴¹

K porovnání výsledků uvedu průzkum již citovaného teologa Thomase Schlaga, který ve svém dotazníku oslovil především duchovní v Německu a Švýcarsku. V průměru 72,5 % duchovních z obou zemí uvedlo, že jejich role se během přechodu na online vysílání vinou pandemie COVID-19 nezměnila. Jediné, co se změnilo, byla forma prezentace. Do této studie bylo zahrnuto více jak 6500 duchovních jak z protestantských církví tak z církve římskokatolické.⁴²

Stěžejní otázkou v Krugerově práci byla míra účasti na průběhu liturgie skrze digitální platformy. Výsledky průzkumu byly překvapivě vyrovnané. Přes 52 % respondentů uvedlo, že

³⁹ CHRISTAKIS, N. A., and FOWLER J. H.. *Connected: The Surprising Power of Our Social Networks and How They Shape Our Lives*. New York: Little, Brown, 2009. [cit. 2023-07-16] ISBN-10 : 9780316036146

⁴⁰ WONG, Deborah A. *Liturgy in Lockdown: Restricted Movement, Expanded Worship*. Religions 13: 25. 2022 [online] [cit. 2023-07-16] Dostupné z: <https://doi.org/10.3390/rel13010025>

⁴¹ KRUGER. Descriptive empirical perspectives on participants' attitudes on virtual worship services kindle an ineluctable revisiting of ecclesial assumptions in a post-pandemic world. s 4.

⁴² SCHLAG. Digitalization of ecclesiastical practice in the pandemic. s 5.

bohoslužby se jako věřící mohou plně účastnit i skrze online platformy ze svého domova. S tímto názorem nesouhlasilo 42,5 % dotázaných.⁴³

Na jedné straně se s těmito výsledky pojí i určité obavy z přílišného využívání digitálních médií. Online náboženství totiž může zapříčinit utvoření kolektivu věřících bez fyzického ztělesnění víry. Rituální účinnost zde ztrácí svou autenticitu a může dojít až k částečnému odcizení. Představa přítomnosti během živého vysílání tak může být to jisté míry klamná. vylučuje totiž specifickou neopakovatelnost okamžiku svou možností zpětného přehrávání. V průběhu restrikcí se navíc sakrální prostory vměstnaly do obývacích pokojů a lavice sborů nahradila pohodlná sedačka. Komfort a pohodlí domova logicky vedlo církevní představené k spekulacím, že po této zkušenosti bude návrat k ověřenému předcovidovému modelu velmi obtížný.

Na straně druhé zde však máme názor, že jelikož je jádrem sborů kolektivní soudržnost, konkrétní místo a nástroje jsou překonatelnou veličinou. To potvrzuje i studie Carola E. Lorea z roku 2022, kde nalezneme polemiku jak nad benefity, tak i negativy digitálního vysílání bohoslužeb. Zmiňuje zde značnou touhu věřících po zachování stávajícího liturgického prožitku. Ten je totiž svou lepkavostí neoddelitelně spjat s kvalitou rituálních úkonů. Za takových okolností pak místo a způsob může být klidně nahrazen.⁴⁴

Nezodpovězenou otázkou tedy zůstává, zdali je potřeba zachování předchozího modelu bohoslužeb opravdu nezbytnou záležitostí? Zda se konečně nemá upustit od formálního typu nedělní spirituality a vyvážit ji všedností každodenního života, kde věřící tráví

⁴³ KRUGER. Descriptive empirical perspectives on participants' attitudes on virtual worship services kindle an ineluctable revisiting of ecclesial assumptions in a post-pandemic world. s 5.

⁴⁴ LOREA, Carola et. al. Religion and the COVID-19 pandemic: mediating presence and distance, Religion, 52:2, 177-198, (2022) [online] [cit. 2023-07-10] dostupné z: 10.1080/0048721X.2022.2061701

zbylých šest dní v týdnu.⁴⁵ Nejen těmto, ale i jiným otázkám, jsem věnoval hlavní pozornost ve svém výzkumu.

⁴⁵ ANDERSON, Keith. *The Digital Cathedral*. Networked Ministry in a Wireless World [online]. *Church Publishing Incorporated*, 2015 [cit. 2023-07-09] Dostupné z: <https://www.perlego.com/book/3047552/the-digital-cathedral-networked-ministry-in-a-wireless-world-pdf>

4 Praktická část

4.1 Výzkum

4.1.1 Cíl výzkumu

Hlavním cílem výzkumné části této bakalářské práce je zmapovat situaci v jednotlivých sborech CČSH během pandemie COVID-19. Pozornost dotazníku je zaměřena především na využívání streamovacích platforem typu Facebook, YouTube aj. ke zprostředkování digitálních záznamů bohoslužeb věřícím v průběhu vládních restrikcí. Dotazník monitoruje individuální postupy, jednotlivé technologie a jejich využití nebo názorové spektrum respondentů na celou problematiku digitalizace. Okrajově se též dotýká možností budoucího využití streamovacích platforem za běžného chodu sborů.

4.1.2 Metodika

Provedený výzkum lze kvalifikovat jako kvalitativní. Respondenti obdrželi elektronickou formou v polovině května roku 2023 dotazník. Ten obsahoval 26 otázek, z toho šest volných a 20 uzavřených. Reagovat a zasílat výsledky bylo možné po dobu jednoho kalendářního měsíce, konkrétně v období 19. května až 20. června 2023, poté bylo hodnocení uzavřeno. Dotazník byl vyplňován zcela anonymně.

4.1.3 Charakteristika vzorku

Jako respondenti byli do výzkumu zařazeni pouze faráři a faráčky CČSH na území České republiky. Dotazník byl rozeslán na emailové adresy jednotlivých sborů uvedených v adresáři na oficiální webové stránce CČSH.⁴⁶ Pokud byl jeden farář uveden v adresáři pod vícero náboženskými obcemi, dotazník mu byl zaslán pouze jednou.

⁴⁶ CÍRKEV ČESKOSLOVENSKÁ HUSITSKÁ, *Adresář náboženských obcí*. 2023. Online, [cit. 2023-07-09] Dostupné z: <https://www.ccsch.cz/adresar-subj.html>

4.1.4 Vyhodnocení dat

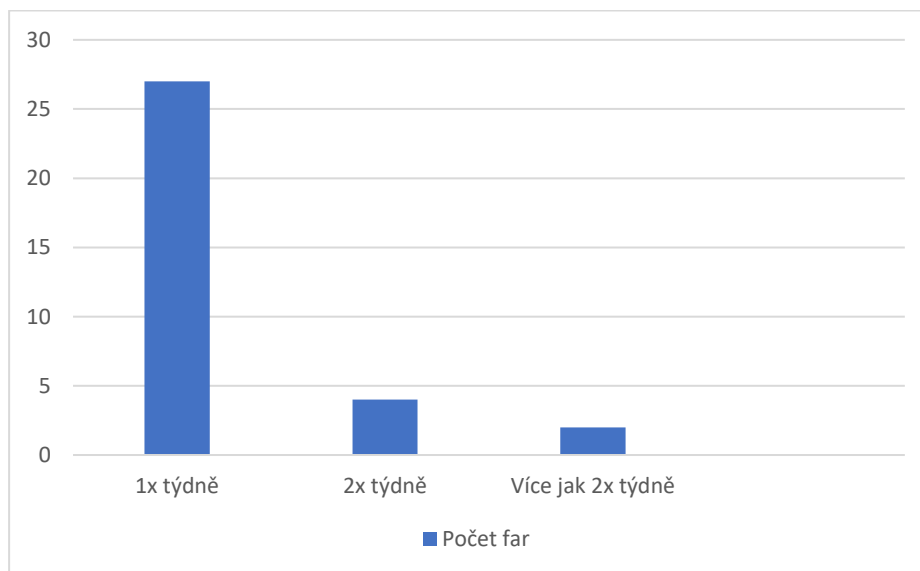
Z celkového počtu 150 oslovených náboženských sborů byl dotazník dle získaných dat zobrazen 62krát a z toho 33krát následně vyplněn. Obdržené výsledky jsem poté zpracoval a vyhodnotil v jednotlivých grafech. Do výsledného celku jsem pro jejich relevantnost zanesl pouze 19 vybraných otázek. Odpovědi jsou rozděleny do kapitol podle časové kontinuity od čistě pragmatických otázek typu četnosti návštěv, věkového průměru, či genderového zastoupení po subjektivní hodnocení živého vysílání či zaznamenávání bohoslužeb.

4.1.4.1 Bohoslužby v CČSH

První kapitola výzkumu je zaměřena na poměry v náboženských obcích CČSH před vypuknutím covidové pandemie. Pro vytvoření základní perspektivy má kapitola obecně informativní charakter. Zmíněná je zde četnost bohoslužeb, množství účastníků a jejich genderové a věkové zastoupení.

Otázka číslo 1. byla zaměřena na frekventovanost bohoslužeb v CČSH během jednoho týdenního bloku, konkrétně: *Jak pravidelně se ve Vašem sboru konají bohoslužby?*

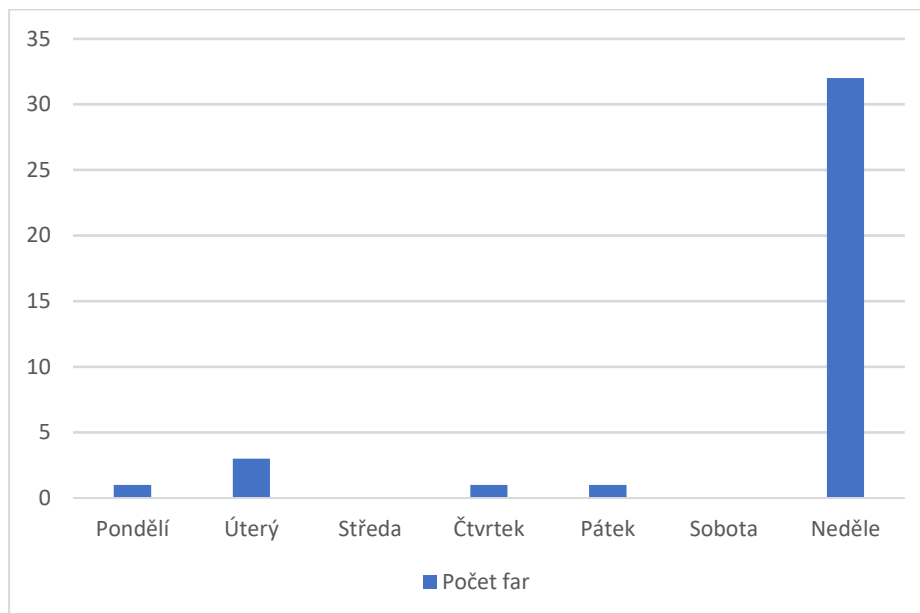
Graf č. 1 Pravidelnost bohoslužeb během jednoho týdne

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu či vícero možností.

Pro konkretizaci získaných výsledků z grafu č. 1 byla následující otázka zaměřena na rozložení bohoslužeb v rámci jednoho týdne. Respondenti zde vybrali nejčastější dny konání bohoslužeb v jejich náboženských obcích.

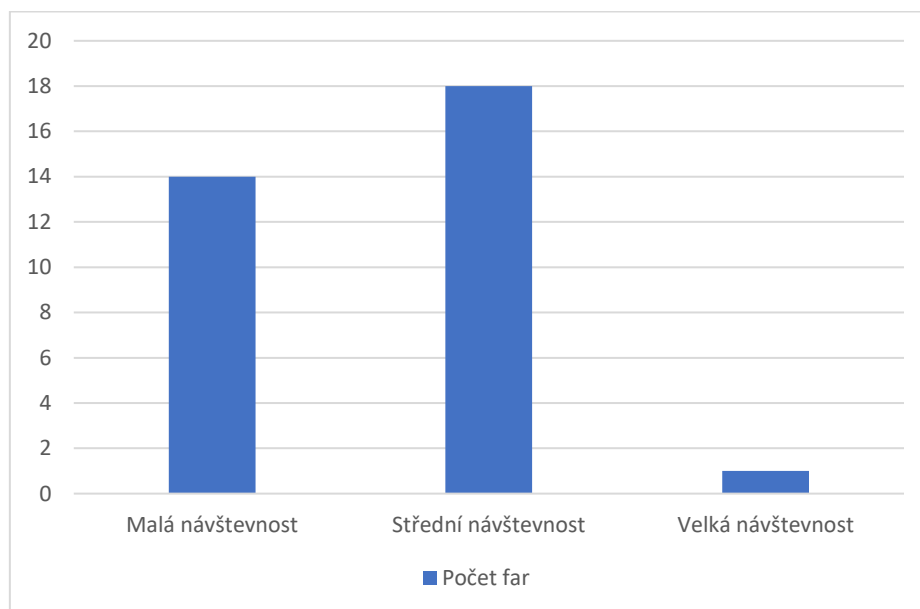
Graf č.2 Nejčastější dny konání bohoslužeb v CČSH

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu či vícero možností.

Poté byla pozornost dotazníku zaměřena na účastníky bohoslužeb. Předně se jednalo o jejich množství během bohoslužeb.

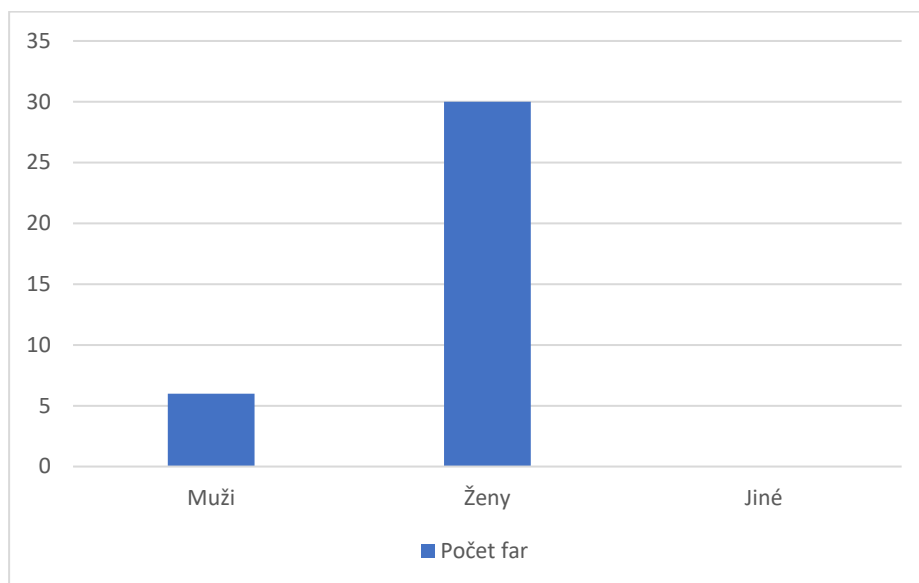
Graf č.3 Průměrná návštěvnost bohoslužeb před vypuknutím covidové pandemie

Vysvětlivky: *Malá návštěvnost* – spíše prázdný sbor; *Střední návštěvnost* – alespoň z poloviny zaplněný sbor; *Velká návštěvnost* – převážně plný sbor.

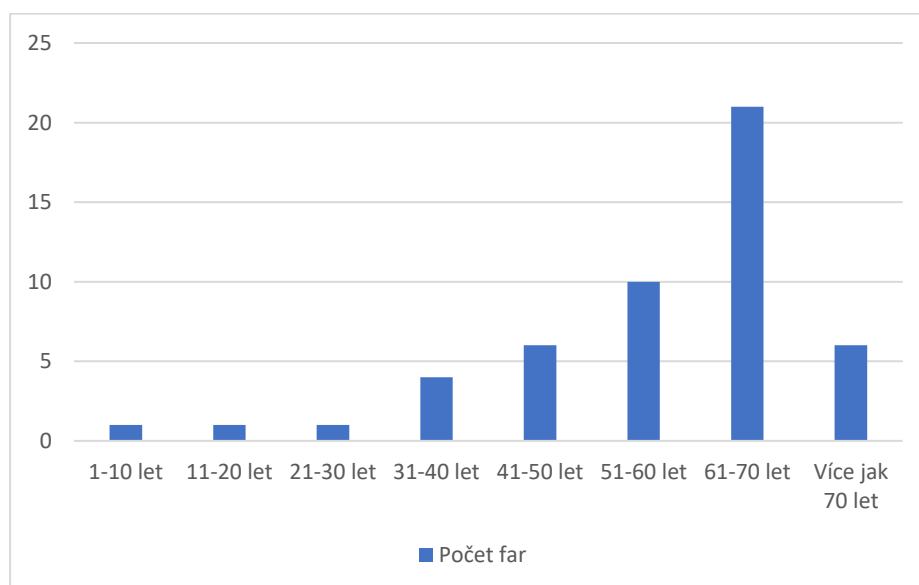
Pro lepší povědomí o rozložení účastníků během bohoslužeb byl graf č. 3 doplněn o specifikaci jednotlivých věřících a návštěvníků. Jedna se o dvě otázky hodnotící genderový a věkový průměr.

Graf č.4 Genderové zastoupení účastníků bohoslužeb

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat pouze jednu z možností.

Graf č.5 Věkový průměr účastníků bohoslužeb

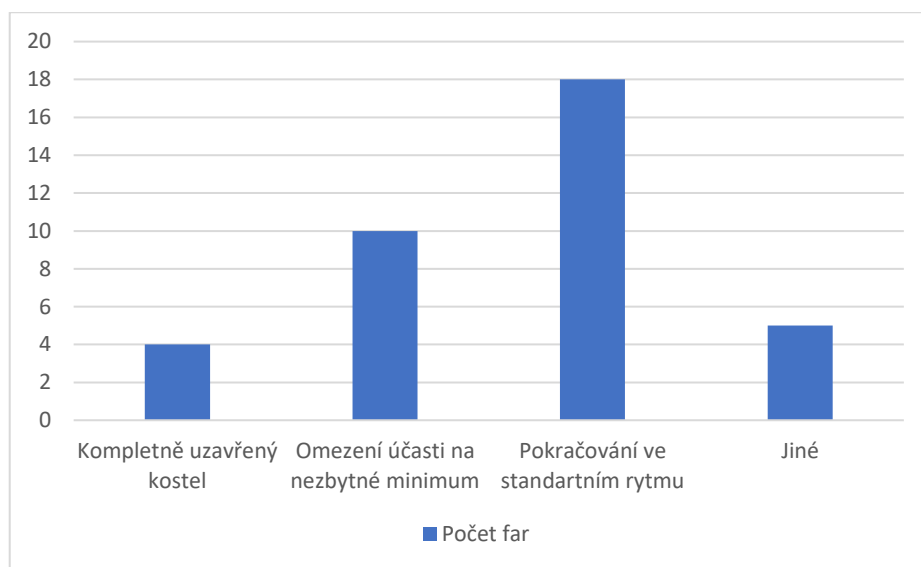
Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu či vícero možností.

4.1.4.2 Příklad koronavirové pandemie

V teoretické části této bakalářské práce byl příchod pandemie COVID-19 a její dopady na chod náboženských obcí již zmiňován.

Cílem dotazníku bylo zachytit bezprostřední reakce duchovních na nově vzniklou realitu spojenou s omezením běžného provozu sborů. Celou podkapitolu reprezentuje jedna otázka záměrně koncipovaná do předem stanovených možností pro snazší vyhodnocení.

Graf č.6 Reakce na omezení osobní účasti na bohoslužbách

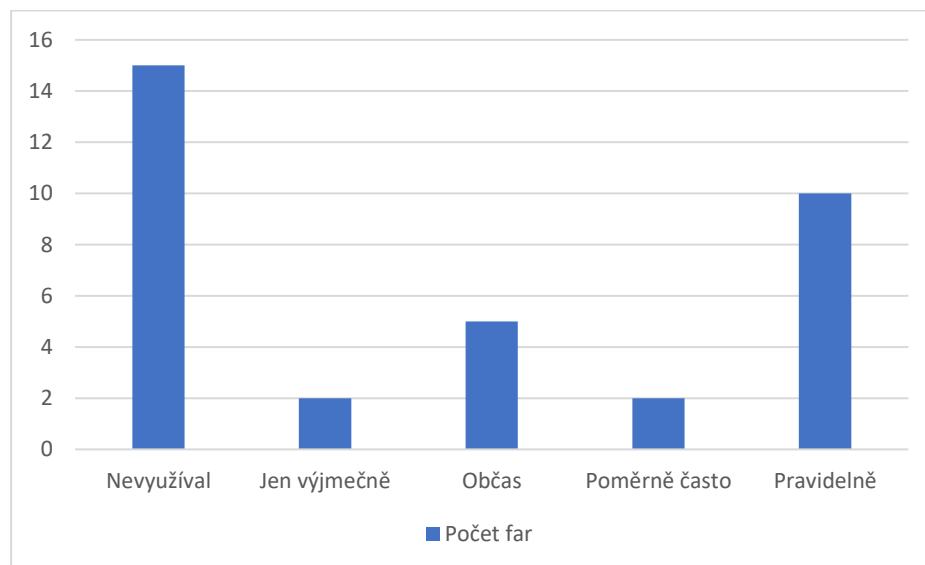
Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu či vícero možností.

4.1.4.3 Záznamy a živé vysílání bohoslužeb

Při omezení osobní účasti věřících na bohoslužbách bylo jednou z alternativ živé vysílání či záznamy umístěné na sociálních sítích nebo webových stránkách.⁴⁷ Následující část dotazníku tedy byla zaměřena převážně na zmiňované alternativy, konkrétně livestreamy a záznamy ceremonií.

Hned při prvním grafu č. 7 se respondenti rozdělili do dvou skupin. První skupina záznamy a živé vysílání pořizovala a druhá naopak ne. Tato diverzita pak byla patrná v celém dalším průběhu dotazníku.

Graf č.7 Využití streamovacích platforem k online přenosu bohoslužby

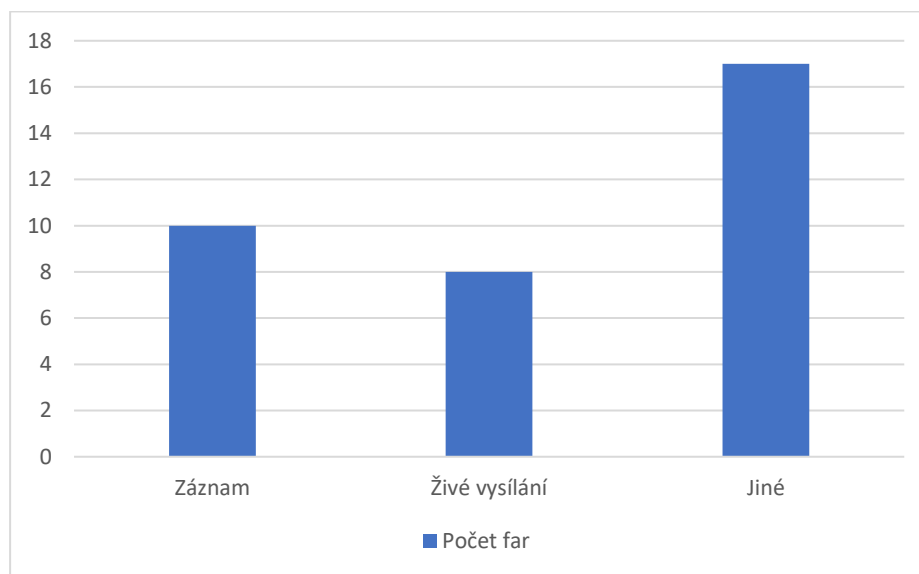

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu či vícero možností.

⁴⁷ 3.2 Technologický faktor

Pro upřesnění poměru mezi živým vysílání a záznamy bohoslužeb následně umístěnými na sociální sítě či streamovací platformy byl vytvořen graf č. 8

Graf č.8 Poměr živého vysílání se záznamy bohoslužeb

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu či vícero možností. **Jiné** zde reprezentuje skupinu, co záznamy či živé vysílání nepoživovala.

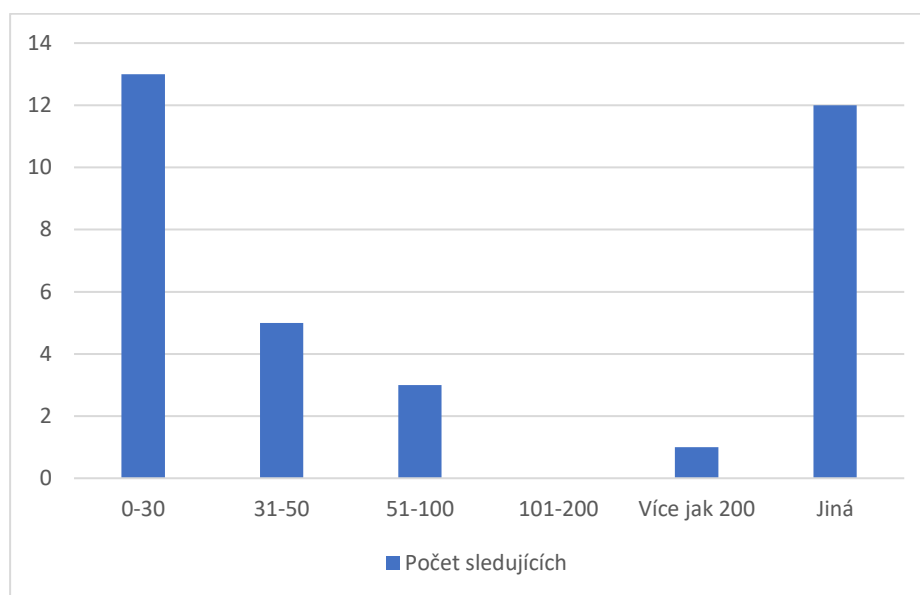
Grafy č. 7 a č. 8 byly též doplněny o podotázky, ve kterých respondenti uvedli nejběžnější technologie a platformy, které využívali. Z respondentů, kteří zaznamenávání a živé vysílání bohoslužeb ve svých sborech poskytovali, byl procentuálně nejvíce zastoupenou sociální sítí **Facebook** se 48 % hlasů. Hned poté se ve výsledcích objevila platforma **YouTube**, která zaznamenala na 33 % hlasů. Následovaly alternativní aplikace jako **Skype** (6 %), **Teams** (6 %), **Jitsimeet** (3 %) nebo **WhatsApp** (3 %). Zbylé hodnoty patřily odpovědím „žádné“, tedy bez zaznamenávání bohoslužeb. V poměru k celku tvořila tato skupina 12 hlasů z 33 možných, což činí 33 %.

Jako nejběžnější zařízení pro pořízení záznamů či živých vysílání byl uveden **mobilní telefon** a poté **videokamera** nebo **notebook**. Telefon v dotazníku uvedlo 71 % hlasujících. Kamera byla zmíněna ve 23 % odpovědí, což je shodné i pro notebooky. V dotazníku se ještě objevily samostatné **mikrofony** s 19 % hlasů. Nutno podotknout, že stejně jako u předchozí otázky uváděli respondenti často obě varianty současně.

Po rozdělení respondentů do dvou skupin díky využití či nevyužití zaznamenávacích technologií, byla pozornost dotazníku směřována především na skupinu, která s technologiemi během pandemie pracovala.

Graf č. 9 byl zaměřen informativně na získání povědomí o dosahu živých vysílání. Tento graf nezahrnuje záznamy bohoslužeb, jejichž čísla sledovanosti jsou násobně vyšší.

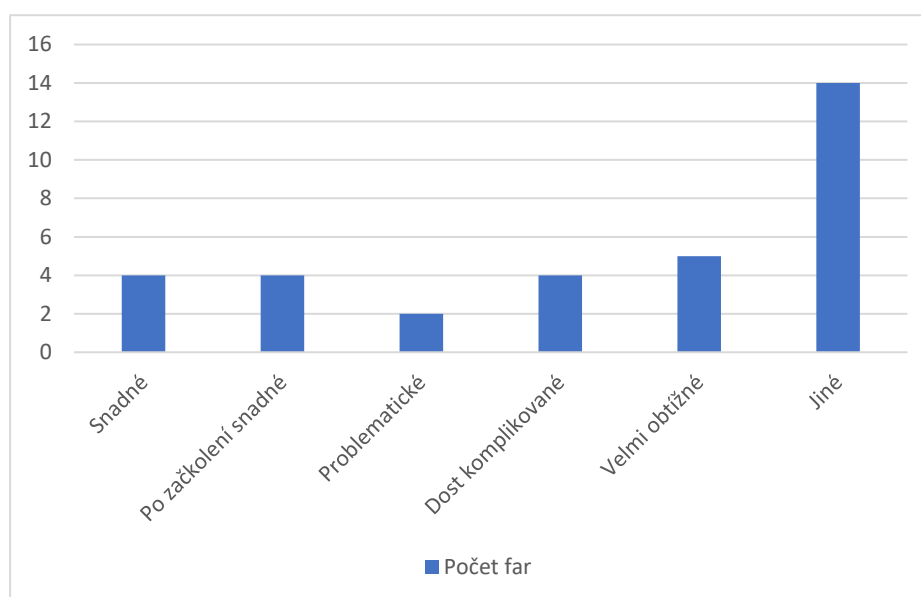
Graf č.9 Průměrný dosah živého vysílání

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu, či vícero možností. **Jiná** zde reprezentuje skupinu, co livestreamy nepořizovala.

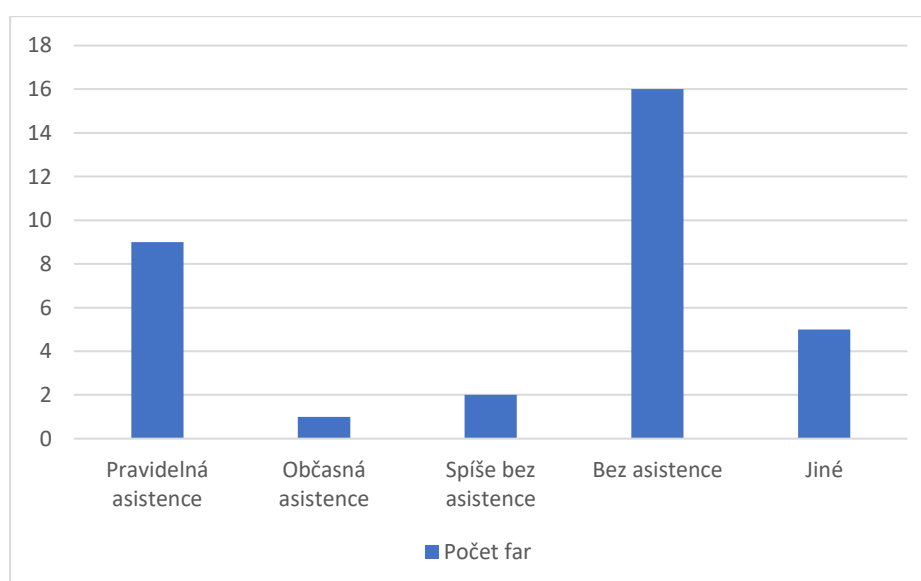
Následující trojice grafů (graf č. 9 až graf č. 11) podrobněji rozebírá pořizování záznamů, či streamů. Vybrané grafy tak zohledňují náročnost přípravy, následnou úpravu nebo finanční zátěž pro náboženské obce.

Graf č. 10 Náročnost příprav a zpracování záznamů, či živých vysílání

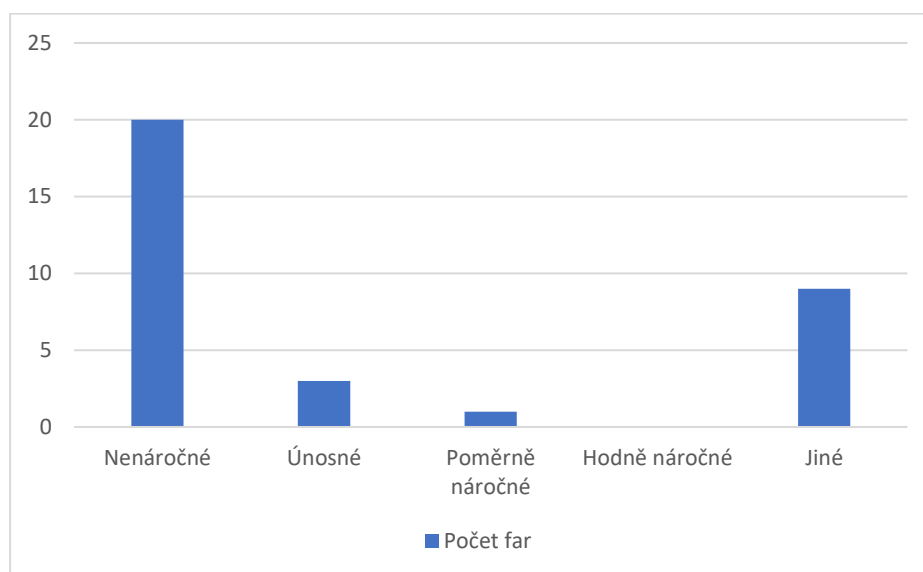
Vysvětlivka: Jiné zde reprezentuje skupinu, co záznamy, či živé vysílání nepožadovala.

Graf č. 11 Asistence duchovním při úpravách či přípravách záznamů a živých vysílání

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu, či vícero možností. Jiné zde reprezentuje skupinu, co livestreamy nepožadovala. Část z nich ovšem zvolila i variantu **Bez asistence**.

Graf č. 12 Výše finanční náročnost při pořizování živých vysílání, či záznamů bohoslužeb

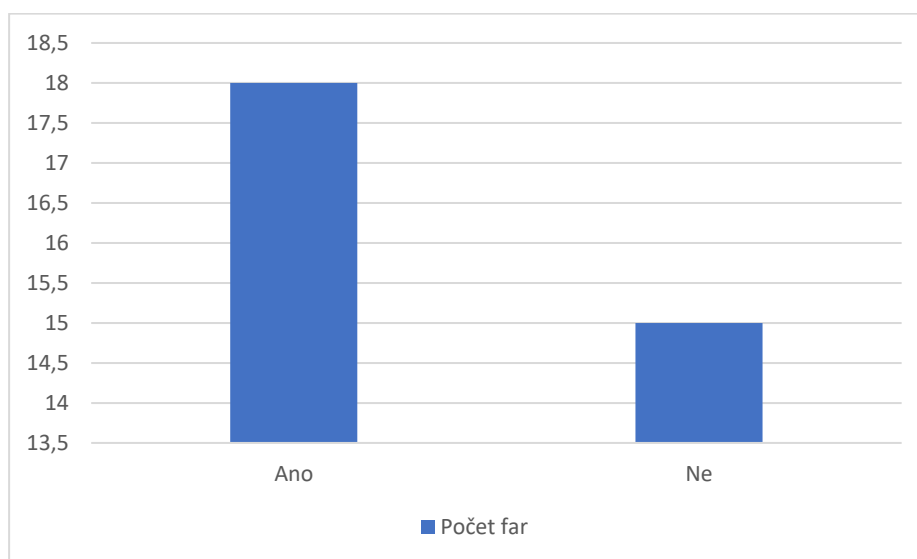
Vysvětlivka: *Jiná* zde reprezentuje skupinu, co záznamy, či živé vysílání nepořizovala. Část této skupiny zvolila i odpověď **Nenáročné**.

4.1.4.4 Revize a budoucnost využití

Poslední část dotazníku je zaměřena na zhodnocení přechodu na distanční formu bohoslužeb. Jsou zde zahrnuty jak subjektivní, tak statistické výpovědi. Subjektivní část zahrnuje konkrétní hodnocení duchovních v otázce živých vysílání, nebo záznamů bohoslužeb, či denních čtení apod. Statistická část se věnuje zpětné vazbě a současnému využívání zaznamenávacích technologií.

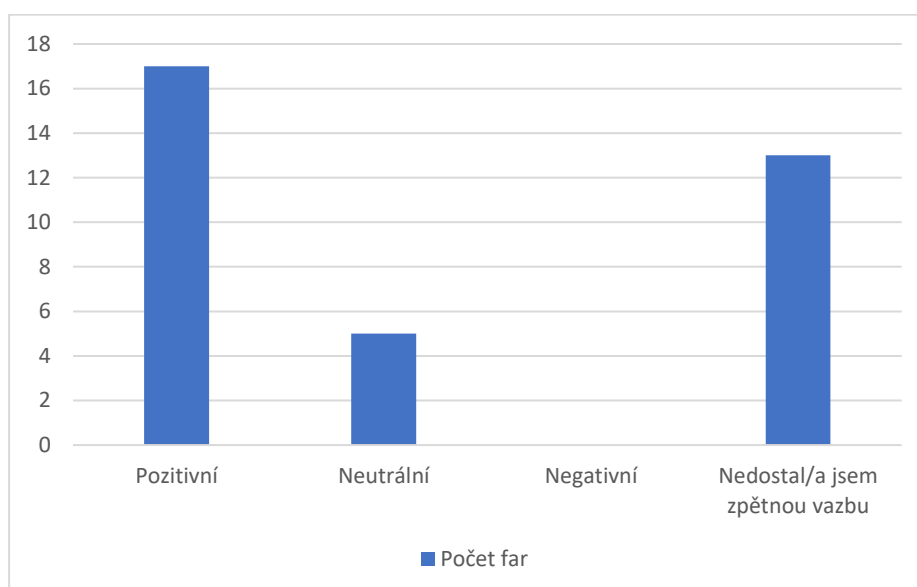
Dvojice grafů č. 12 a č 13 se týkala především zpětné vazby na živé vysílání, nebo záznamy bohoslužeb. Byť množství získaných výsledků zpětné vazby v rámci celé CČSH není nikterak závratné (asi 22% z oslovených far), jejich následná analýza bude pro zhodnocení situace klíčová.

Graf č. 13 Zpětná vazba na živé vysílání, či zaznamenávání bohoslužeb

Vysvětlivka: Ne zde reprezentuje též skupinu, co záznamy, či živé vysílání nepoživovala.

Graf č. 14 Hodnocení ve zpětné vazbě

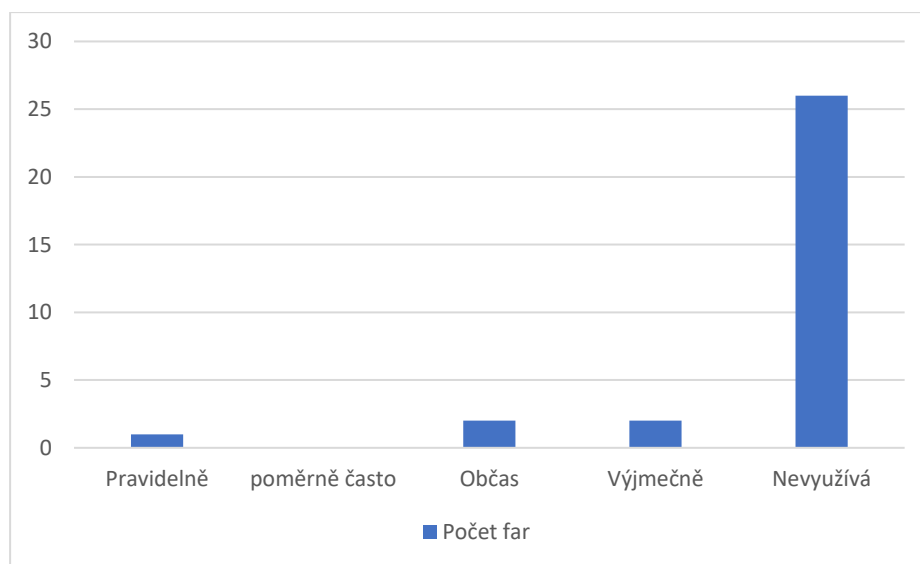

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu, či vícero možností.

V porovnání s grafem č. 13 vidíme, že pozitivní zpětná vazba na zaznamenávání či živé vysílání bohoslužeb tvořila 94 % ze všech hlasů, což byla jedna z nejvyšších shod v celém dotazníku.

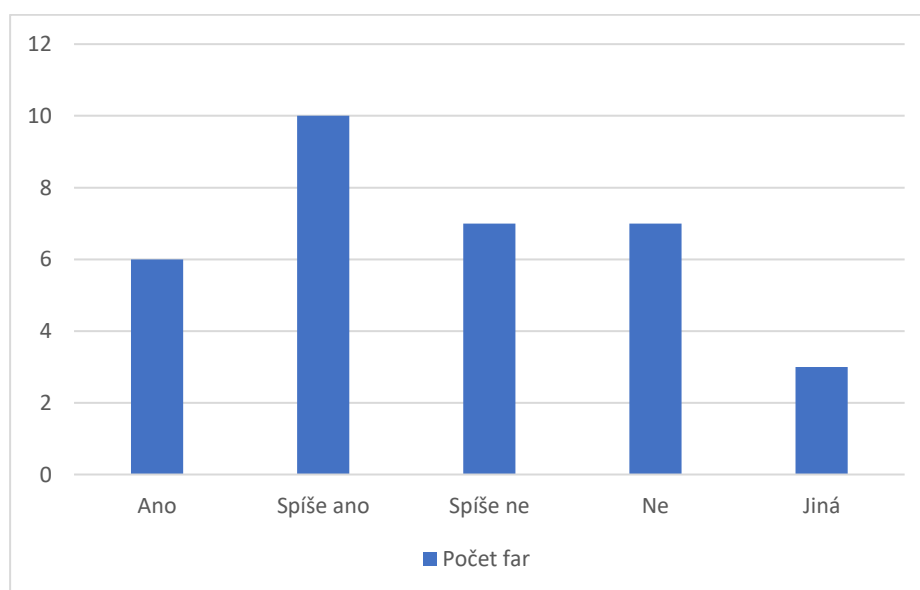
Grafy č. 15 a č. 16 se obsahem svým otázek již přesunuly do současnosti. Zaměřují se především na využití digitalizace bohoslužeb v současnosti. Zároveň nás graf č. 16 seznamuje s přístupy duchovních k možné kombinaci osobní účasti na bohoslužbách spolu s videozáznamem nebo živým vysíláním.

Graf č. 15 Využití streamování a zaznamenávání bohoslužeb v současnosti

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu, či vícero možností.

Graf č 16 Využití zaznamenávání a streamování bohoslužeb i přes možnost osobní účasti

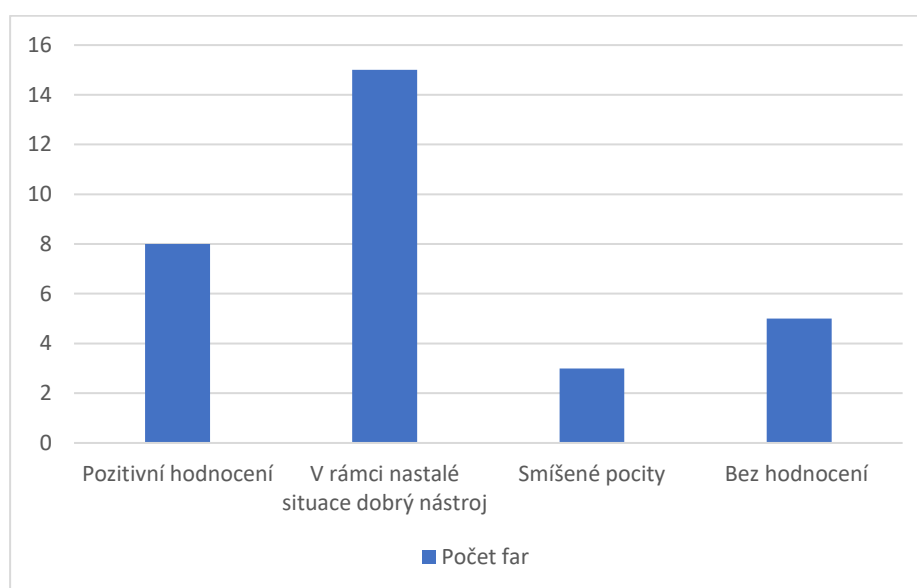

Vysvětlivka: Respondenti mohli vybrat jednu, či vícero možností.

Poslední část dotazníku je zaměřena na subjektivní názory jednotlivých respondentů. Obě položené otázky měly formu volných odpovědí. Ty jsem následně vyhodnotil a spojil do nejčastěji se vyskytujících názorů.

První z těchto dvou otázek se ptala na názor duchovních ohledně digitalizace⁴⁸ bohoslužeb během pandemie COVID-19 a restrikcí s ní spojených⁴⁹.

Graf č. 17 Názor na zaznamenávání bohoslužeb během pandemie COVID-19

Vysvětlivka: Respondenti zde měli možnost pouze volné odpovědi. **Bez hodnocení** zde zahrnuje odpovědi, které se přímo nevyjadřovali k jádru otázky, nebo uvedly bez názoru.

K otázce názoru na digitalizaci bohoslužeb patřila i doplňující podotázka. Ta zjišťovala, zda se názor na zaznamenávání bohoslužeb změnil s návratem k běžnému režimu fungování sborů. V 91 % případů se dle respondentů názor nezměnil. Nutno podotknout, že ve výsledcích

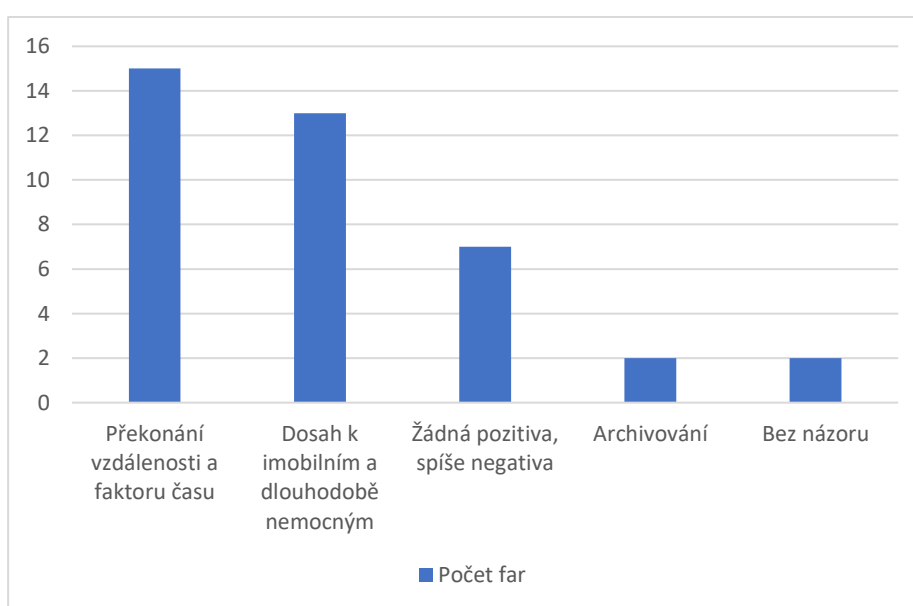
⁴⁸ Celé znění otázky: *Jaký byl Váš názor na zaznamenávání bohoslužeb během pandemie Covid-19?*

⁴⁹ VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY. *Vládní usnesení související s bojem proti epidemii - rok 2020* [online] 2023 [cit. 2023-07-08]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/vladni-usneseni-souvisejici-s-bojem-proti-epidemii-koronaviru---rok-2020-186999/>

se velmi často vyskytovala odpověď, že **Živé společenství nic nenahradí**. Toto stanovisko obsahovalo přes 42 % výpovědí.

Poslední otázka s možností volné odpovědi byla zaměřena na konkrétní pozitiva, případně negativa, zaznamenávání, či streamování bohoslužeb. Zmíněnou otázku lze považovat za stěžejní část hodnocení digitalizace bohoslužeb. Její přesah bude následně porovnán s názory v zahraničních studiích. Níže uvedené údaje jsou výběrem nejčastěji se vyskytujících odpovědí.

Graf č. 18 Pozitiva zaznamenávání, nebo živého vysílání bohoslužeb

Vysvětlivka: Respondenti zde měli možnost pouze volné odpovědi. **Bez hodnocení** zde zahrnuje odpovědi, které se přímo nevyjadřovali k jádru otázky, nebo uvedly bez názoru

Pro úplnost hodnocení zde uvedu některé z vybraných výpovědí. Jejich rozdělení bude zastupovat každý zmíněný sloupec v grafu č. 18.

1) Překonání vzdálenosti a faktoru času

„Záznam umístěný na YouTube shlédlo více lidí, než by přišlo do kostela. Vyvolal i větší ohlas (lidé mi psali i volali). Nejdůležitější bylo vědomí, že jsme propojeni, že nás nic nerozdělilo

ani neumlčelo. Že jsme stále všichni v kontaktu, myslíme na sebe, modlíme se za sebe navzájem. Jako sbor nás to v covidový čas stmelilo.“

„Umožňuje vědomí sounáležitosti navzdory fyzickému odloučení.“

2) Dosah k imobilním a dlouhodobě nemocným

„Největší přínos v možnosti sdílení bohoslužby pro imobilní sestry a bratry. Prostě možnost být v kontaktu se společenstvím.“

„Mají smysl pro dlouhodobě nemocné věřící na lůžku.“

3) Žádná pozitiva, spíš negativa

„Žádný nevidím. Naopak to může být negativní. Lidé si odvyknou chodit na bohoslužby. Např. když je přímý přenos pro ČT, ruším ve své obci bohoslužbu, abychom se účastnili ve sboru, kde je přenos a účast je tristní, protože lidé se dívají doma, místo, aby přišli a zaplnili kostel.“

„Nevidím smysl, v liturgické církvi se svátostmi žádný není.“

4) Archivování

„Možnost uchování video-bohoslužeb či audio záznamu. Možnost zpětného přehrání a možnost v rámci nového typu evangelizace a misie.“

„Aspoň se člověk může na sebe podívat, jaká je to mnohdy hrůza, proto to neděláme.“

5) Bez názoru

„Nevyužívám, nemám zkušenost. Navíc, mnoho věřících nemá doma počítač, neumí s internetem, jsou to staří lidé.“

„Nevím.“

5 Diskuze

V rámci CČSH se jedná o první práci tohoto typu monitorující využívání digitálních prostředků v jednotlivých sborech během pandemie COVID-19. Celá práce tak naráží na nedostatek potřebného materiálu pro vyhodnocení obsáhlejších závěrů. Jako podklad této bakalářské práce nejvíce posloužila studie profesora Thomase Schlaga, který se zaměřil především na reakce duchovních v Německu a Švýcarsku. Dalším velmi užitečným materiálem byla kniha Heidi A. Campbell, kde autorka spojila názory mnoha jednotlivých duchovních do jednoho komplexního celku. Konečně však nejpodstatnějším zdrojem informací byl samotný dotazník. Díky němu jsem byl schopný porovnat poměry v České republice vůči zmíněným světovým studiím.

Na začátku je nutno zmínit, že získaný vzorek odpovědí tvoří zhruba 11 % ze všech husitských sborů napříč Českou republikou. Oslovena však byla všechna větší města a diecéze, vyjma té Bratislavské. Jedna z limitací dotazníku byla spolehlivost informací uvedených v kontaktech na webových stránkách CČSH. Jako druhou limitaci mohu uvést technický faktor či lidské pochybení odesílatele.

Při zhodnocení první kapitoly dotazníku jsem získal jasná data. Ve většině sborů CČSH, které se do výzkumu zapojily, se vysluhují bohoslužby převážně jedenkrát týdně, a to v 96 % času v neděli. Návštěvnost jednotlivých sborů se dle odpovědí pohybuje na střední až nižší úrovni, což znamená méně jak z poloviny zaplněný kostel. Duchovní dále uvedli, že 91 % osazenstva jsou ženy ve věku 51 až 70 let.

Pro porovnání s výsledky z posledního dotazníku pořízeného odborem církevních dat České biskupské konference tvoří 20 % ze všech návštěvníků katolických kostelů mladí lidé do 20 let věku.⁵⁰

⁵⁰ CHYTIL D., *V ČR chodí v neděli do kostela 8 % z pokřtěných*. Odbor církevních dat ČBK, 2020. [online] [cit. 2023-07-15] Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200205v-cr-chodi-v-nedeli-do-kostela-8-z-pokrtenych>

Dle mnou získaných dat však v CČSH tato skupina zastává pouze 6 % ze všech věřících. Věkový průměr CČSH se pak dostal nad úroveň Anglie a Walesu.⁵¹

Druhou kapitolu výzkumu reprezentovala pouze jedna otázka. Ta byla zaměřena na bezprostřední reakce na omezení osobní účasti na slavení bohoslužeb. Podle výsledků pokračovalo ve standardním rytmu více jak 54 % z oslovených duchovních. Dále pak 31 % omezilo množství zúčastněných věřících na nezbytné minimum. Podle doplňující otázky, která však v této práci není zahrnuta, pořádalo bohoslužby během prvních měsíců pandemie COVID-19 na 76 % dotázaných.

Třetí a nejobsáhlejší část výzkumu byla věnována živému vysílání a záznamům bohoslužeb. Tuto metodu zprostředkování alespoň částečné účasti na bohoslužbách pro ty, co se buď vinou vládních restrikcí nebo aktuálního fyzického stavu nemohli zúčastnit osobně, poskytovalo 57 % náboženských obcí. Zbylé procento obcí bohoslužby nenahrávalo.

Velké procento sborů, které bohoslužby digitalizovaly, využívalo nejčastěji k živému vysílání sociální síť Facebook (okolo 48 %). Jejich dosahy se pohybovaly v nižších desítkách. Nejfrekventovanější rozmezí bylo mezi 31 a 50 sledujících. Záznamy z bohoslužeb byly včetně Facebooku umístěny též na YouTube kanály. A právě zmiňované kanály přitom vznikaly operativně v prvních měsících první pandemické vlny COVID-19 (březen 2020).⁵² Je tedy patrné, že velká část sborů do té doby s digitalizací bohoslužeb v takovémto měřítku neměla větší zkušenosti. Toto tvrzení navíc potvrzují i zahraniční články Thomase Schlaga nebo Michelle Boorstein uvedené v teoretické části práce.⁵³

⁵¹ WILLIAMS H. *Census 2021: Average age of a Christian is 51*. CHURCH TIMES, 2023. [online] [cit. 2023-07-09] Dostupné z: <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2023/3-february/news/uk/census-2021-average-age-of-a-christian-is-51>

⁵² Například: *CČSH Vinohrady, CČSH Aktuálně, PD CČSH, CČSH Radotín, CČSH Zlín, NO Hradec Králové, Husův sbor Lužná u Rakovníka, Husité Holešovice, Brněnská diecéze CČSH, Kostel sv. Václava na Zderaze, Husité Břevnov a Sbor Alberta Schweitzera*.

⁵³ 3.1 Příchod digitalizace

Nehledě však na nízkou úroveň zkušeností s digitální tvorbou byly kanály náboženských obcí CČSH překvapivě úspěšné. K datu vyhotovení této práce totiž pět nejfrekventovanějších sborů CČSH zaznamenalo téměř 100 tisíc zhlédnutí.⁵⁴ Podle aktuálního počtu věřících hlásících se k CČSH tak jde skoro o čtyřnásobek.⁵⁵

Po technologické stránce byly nejčastěji využívanou zaznamenávací technikou mobilní telefony (71 % hlasů) spolu s kamerami. To není vzhledem k celosvětovému procentu využívání chytrých telefonů nic překvapivého.⁵⁶ Více jak polovina duchovních též uvedla, že pořízení záznamů či zprostředkování živého vysílání bylo poměrně náročné. V 54 % případů pracovali duchovní dokonce zcela bez asistence. Podobné výsledky uvedl i John Dyer, který však doplnil (viz kapitola 3.2), že po osvojení základních technologických postupů bylo následné zaznamenávání relativně snadné.⁵⁷

Poslední část dotazníku přinesla pro mou bakalářskou práci nejužitečnější informace. Předně vyhodnotila zpětnou vazbu věřících na záznamy či živé vysílání bohoslužeb. V dotazníku uvedlo 18 farářů z různých far (55 % ze všech oslovených), že na svou digitální tvorbu obdrželi zpětnou reakci. Zbýlých 15 duchovních vyplnilo, že zpětnou vazbu nedostali. Tento počet však odpovídá výsledkům v grafu č. 7, ve kterém stejný počet duchovních uvedlo, že záznamy bohoslužeb nepoživovali. Doplnujícím zdrojem nám může být graf č. 14, ve kterém 13 duchovních konkrétně vybralo, že zpětnou vazbu neobdrželi. Můžeme tedy konstatovat, že dle získaných dat obdrželo zpětnou vazbu minimálně 90 % far, které se na streamování či archivování bohoslužeb podílely. O to zajímavější zjištění přineslo jejich vyhodnocení. Zde totiž 94 % respondentů obdrželo pozitivní zpětnou vazbu. Negativní zpětnou vazbu dle dotazníku neobdržel nikdo z duchovních.

⁵⁴ Jedná se o sbory: CČSH Vinohrady, CČSH Aktuálně, CČSH Zlín, NO Hradec Králové a Husité Holešovice

⁵⁵ Podle posledních výsledů sčítání z roku 2021 se k Církvi československé husitské hlásí 23 610 lidí.

⁵⁶ HOWARTH J. *How Many People Own Smartphones (2023-2028)*. Exploding Topics 2023. [online]. [cit. 2023-07-12]. Dostupné z: <https://explodingtopics.com/blog/smartphone-stats>

⁵⁷ DYER. *The Biggest Challenge for Churches at this Time*. s 53.

Po reflexi zpětné vazby na živé vysílání a záznamy bohoslužeb se dotazník s otázkami přesunul do současnosti. Zde se respondentů ptal na využívání zaznamenávacích prostředků při obnoveném provozu umožňující fyzickou přítomnost. Na tuto otázku 85 % z dotázaných uvedlo, že bohoslužby v současnosti nijak nezaznamenává ani nevysílá. K pravidelnému nebo alespoň občasnému zaznamenávání či vysílání se přihlásilo pouze 9 % duchovních.

V kontrastu s těmito výsledky však 48 % farářů a farářek přijde smysluplné kombinovat oba dva přístupy dohromady. Tedy jak osobní účast, tak živé vysílání. Naopak 42 % z nich v této kombinaci nevidí smysl. K tématu využití zaznamenávání bohoslužeb při možnosti osobního kontaktu se vyjádřily i některé zahraniční studie. Například Ferdinand Kruger ve své práci obdržel hodnocení, že 58,9 % věřících shledává užitečné pokračovat v modelu „*covidové*“ praxe. Církevní společenství by tak měla prodloužit své digitální působení hlavně pro ty věřící, kteří tento model preferují nebo nemají možnost volby.⁵⁸ Vybrané studie dokonce předpokládají, že svojí dostupností, ekologickou nezávadností a sociální uvolněností nahradí standartní bohoslužby jejich novou digitální variantou.⁵⁹

Následující dvojice otázek s možností volné odpovědi poskytla výzkumu subjektivní hodnocení duchovních. První otázka zjišťovala osobní názor na zaznamenávání bohoslužeb během pandemie COVID-19. Nejfrekventovanější názor byl, že v rámci nastalé situace omezení osobní účasti na liturgickém slavení, byly záznamy či živé vysílání bohoslužeb užitečným až nezbytným nástrojem. K tomuto tvrzení se přihlásilo 46 % duchovních. Výpověď však nemůžeme považovat za čistě pozitivní. Opravdu kladné hodnocení totiž zmínilo pouze 24 % duchovních.

⁵⁸ KRUGER. Descriptive empirical perspectives on participants' attitudes on virtual worship services kindle an ineluctable revisiting of ecclesial assumptions in a post-pandemic world. s 7.

⁵⁹ SHEPRED. Is your church ready for social distancing? s 39.

K zaznamenávání bohoslužeb tedy bylo přistupováno spíše jako k jedinému možnému řešení. Je tedy logické, že v současnosti více jak 85 % farářů tohoto modelu již nevyužívá (viz graf č. 15).

Druhá volná otázka byla cílena na možná pozitiva či negativa záznamů a živých vysílání. Zde se v překvapivě velké shodě objevily dvě, svým obsahem podobné, odpovědi. Jednalo se o možnost překonání vzdálenosti a časových dispozic společně s dosahem k imobilním a dlouhodobě nemocným sestřám a bratrům. V součtu tvořily tyto výpovědi 85 % hlasů, což je na volný typ otázek relativně vysoké číslo.

V souvislosti s tématikou dosahu virtuálních bohoslužeb zmíním dvojici studií. Prvně se zastavíme opět u práce profesora a teologa Thomase Schlaga. S možností většího dosahu online bohoslužeb v jeho studii souhlasila více jak polovina oslovených duchovních. Konkrétně 57 % v Německu a 68 % ve Švýcarsku.⁶⁰ Pozitivní efekt online bohoslužeb na rozšíření členské základny náboženských společenství a zkvalitnění dosahu náboženského obsahu byl uveden i v práci profesorky Adeboly Adegboyega.⁶¹

Benefitem digitalizace bohoslužeb byla také, jak uvádí graf č. 18, jejich časová transparentnost. S touto skutečností souhlasí v Krugerově studii přes 90 % respondentů. Respondenti tak měli poprvé možnost sledovat bohoslužbu například v práci, na dovolené ale též na nemocničním lůžku. K této skutečnosti ještě doplním, že ale pouze 52,5 % věřících bylo schopno se skrze online platformy plně zapojit do slavení bohoslužeb.

Na druhé straně fyzická absence vedla duchovní i k řadě spekulací. V teoretická části své práce jsem uvedl, že představa přítomnosti během živého vysílání může být do jisté míry pohodlná, ale též klamná. Vylučuje totiž jedinečnost okamžiku svou možností zpětného

⁶⁰ SCHLAG. Digitalization of ecclesiastical practice in the pandemic. s 7.

⁶¹ ADEGBOYEGA, et. al. *Social distance impact on church gatherings: Socio-behavioral implications*, s 228.

přehrávání.⁶² S tímto tvrzením souhlasila většina negativních hodnocení. V nich se totiž často objevovala myšlenka, že liturgická církev postrádá smysl při nemožnosti vysluhování večere páně. Duchovní CČSH tak uvedli, že živé společenství nic nenahradí.

Podle obsahu odpovědí dotazníku lze konstatovat, že více než polovina oslovených farářů a farátek využívala během pandemie COVID-19 digitální formát bohoslužeb. Zpětné reakce věřících na inovativní řešení nastalé situace byly z 90 % pozitivní. Téměř 85 % duchovních dokonce našlo relevantní benefity živých vysílání a záznamů bohoslužeb pro jejich náboženské obce. I přes všechna tato zjištění ale tři čtvrtiny duchovních dnes bohoslužby digitálně neposkytují.

⁶² LOREA Carola et. al. *Religion and the COVID-19 pandemic: mediating presence and distance*, Religion, 52:2, 177-198, (2022) [online] [cit. 2023-07-09] dostupné z: 10.1080/0048721X.2022.2061701

6 Závěr

Hlavním cílem práce bylo zmapovat využití digitálních technologií v CČSH během pandemie COVID-19. Pomocí dotazníku jsem zjišťoval názorové spektrum duchovních a jejich přístup k digitalizaci během a po skončení vládních restrikcí spojených s pandemií. Mimo jiné pak tato práce porovnála získaná data se zahraničními studii napříč vícero kontinenty. Posledním cílem bylo určit možná pozitiva budoucího využití digitalizace bohoslužeb pro náboženské obce a věřící v CČSH.

Jelikož zákaz osobní účasti na kulturních, náboženských a sportovních aktivitách platil pro většinu náboženských obcí po České republice, začínala dotazovaná skupina duchovních na stejné výchozí pozici. Během první části dotazníku se však faráři a faráčky názorově rozdělili na dvě protichůdné skupiny. Jedna skupina bohoslužby zaznamenávala a druhá naopak ne. Tato dualita pak byla patrná po celý zbytek výzkumu. Oproti zahraničním studiím se tato práce soustředila více na technický a pragmatický faktor zaznamenávání bohoslužeb. Vlivem té skutečnosti bylo velmi obtížné porovnat specifická data jako dosah živých vysílání bohoslužeb, náročnost zpracování vytvořeného materiálu, asistence při editaci či finanční stránka tvorby videí se zahraničními pracemi.

Díky konkrétním odpovědím byl ale výzkum schopný vytyčit nejčastěji používané technologie k zaznamenání bohoslužeb, nejužitečnější sociální sítě a streamovací platformy. Též se nám povedlo shromáždit základní názorové spektrum duchovních na problematiku digitálního zaznamenávání bohoslužeb jak během pandemie COVID-19, tak po jejím skončení. Nejpřínosnější část této bakalářské práce však tvoří nasbíraná data o možnostech budoucího využívání digitálního formátu bohoslužeb během standartního chodu sborů. Na základně těchto poznatků byl výzkum schopný přinést konkrétní podněty a nápady.

Většina duchovních napříč CČSH se shodla, že digitální bohoslužby mají potenciální využití především u dlouhodobě nemocných a imobilních sester a bratrů. Dalším kladem byla časová transparentnost záznamů. Bohoslužba tak může oslovit větší množství potenciálních nebo stávajících návštěvníků. Účast na bohoslužbách výhradně skrze digitální platformy však skýtá množství nezodpovězených teologických a praktických otázek.

Vlivem relativně malého množství nasbíraných odpovědí však není možné považovat získaná data jako validní pro většinu sborů CČSH na území České republiky. Výzkumná část posloužila především jako podnět k dalšímu zkoumání a hlubší diskuzi nad uvedenými závěry. Digitalizace bohoslužeb v CČSH během pandemie COVID-19 tak mimo jiné otevřela duchovním nový rozměr jejich pastorační péče, přinesla cennou zkušenost s novými technologiemi k hlásání Božího slova, ale především otestovala jejich kreativitu, odhodlání a víru v důležitost společenství.

7 Použitá literatura

ADEGBOYEGA, Adebola et al. Social distance impact on church gatherings: Socio-behavioral implications. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* [online]. 2021, 31(1–4), 221–234 [cit. 2023-07-09]. DOI: 10.1080/10911359.2020.1793869

ANDERSON, Keith. *The Digital Cathedral*. Networked Ministry in a Wireless World [online]. Church Publishing Incorporated, 2015 [cit. 2023-07-09] Dostupné z: <https://www.perlego.com/book/3047552/the-digital-cathedral-networked-ministry-in-a-wireless-world-pdf>

BEKKERING, Denis J. From 'Televangelist' to 'Intervangelist': The Emergence of the Streaming Video Preacher. *The Journal of Religion and Popular Culture* [online]. 2011, 23(2), 101–17. DOI: 10.3138/JRPC.23.2.101.

BIBLE: překlad 21. století včetně Deuterokanonických knih. 2. opravené vydání, včetně DTK. Praha: Biblion, 2015. ISBN 978-80-87282-20-5.

BOORSTEIN, Michelle. Church donations have plunged because of the coronavirus. Some churches won't survive. *Washington Post* [online]. 2020-04-24 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.washingtonpost.com/religion/2020/04/24/church-budgets-coronavirus-debt/>

CAMPBELL, Heidi. *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online* [online]. Digital Religion Publications, 2020-04-20 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

CENTERS FOR DISEASE CONTROL AND PREVENTION. *Risk for COVID-19 Infection, Hospitalization, and Death By Age Group* [online]. Poslední změna 2023-05-30. [Cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://archive.cdc.gov/#/details?url=https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/covid-data/investigations-discovery/hospitalization-death-by-age.html>

CÍRKEV ČESKOSLOVENSKÁ HUSITSKÁ. *Adresář náboženských obcí* [online]. Poslední změna 2023-01-29. [Cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.ccsch.cz/adresar-subj.html>

ČESKÁ TELEVIZE. *Náboženství a spiritualita* [online]. 2023 [cit. 2023-07-28]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/kategorie/4191-spiritualita/>

ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN: 80-7021-386-8

DYER, John, 2020. The Biggest Challenge for Churches at this Time. In: CAMPBELL, Heidi A. (ed.). *The Distanced Church: Reflections on Doing Church Online* [online]. Digital Religion Publications, 2020-04-20, 53–55 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

HELLAND, Christopher. Online Religion as Lived Religion. Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet. *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* [online]. 2005, 1(1), [cit. 2023-07-28]. DOI: 10.11588/rel.2005.1.380.

HOWARTH, Josh. How Many People Own Smartphones (2023-2028). *Exploding Topics* [online]. 2023-01-26 [cit. 2023-07-12]. Dostupné z: <https://explodingtopics.com/blog/smartphone-stats>

MCHUGH, Adam S. Introverts in the Church. Finding a quiet moment in an extroverted place. *Christianity Today* [online]. 2013-05-21 [cit. 2023-07-19]. Dostupné z: <https://www.christianitytoday.com/biblestudies/articles/churchhomeleadership/introverts-in-church.html>

HUTCHINGS, Tim, 2020. What can history of digital religion teach the newly-online churches of today?. In: CAMPBELL, Heidi A. (ed.). *The distanced church: Reflections on doing church online* [online]. Digital Religion Publications, 2020-04-20, 61–63 [cit. 2023-07-08]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

CHRISTAKIS, Nicholas; FOWLER, James H. *Connected: The Surprising Power of Our Social Networks and How They Shape Our Lives*. New York: Little, Brown, 2009 [cit. 2023-07-09]. ISBN: 978-0-316-03614-6.

CHYTIL, Daniel. V ČR chodí v neděli do kostela 8 % z pokřtěných. *Odbor církevních dat ČBK* [online]. Poslední změna 2020-02-05. [Cit. 2023-07-15]. Dostupné z: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200205v-cr-chodi-v-nedeli-do-kostela-8-z-pokrtenych>

KRUGER, Ferdinand P. Descriptive empirical perspectives on participants' attitudes on virtual worship services kindle an ineluctable revisiting of ecclesial assumptions in a post-pandemic world. *HTS Teologiese Studies/ Theological Studies* [online]. 77(4), 2021-12-09 [cit. 2023-07-09]. DOI: <https://doi.org/10.4102/hts.v77i4.7125>. Dostupné z: <https://hts.org.za/index.php/hts/article/view/7125>

LAMBERT, Zach, W. Facilitating Deep Friendships Digitally when Analog Acquaintances Are Gone, In Campbell, Heidi A. (ed.). *The distanced church: Reflections on doing church online* [online]. Digital Religion Publications, 2020-04-20, 19–21 [cit. 2023-07-29]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

LOREA, Carola; MAHADEV, Neena; LANG, Natalie; CHEN, Ningning. Religion and the COVID-19 pandemic: mediating presence and distance. *Religion* [online]. 52(2), 177–198, 2022-04-23 [cit. 2023-07-09]. DOI: 10.1080/0048721X.2022.2061701. Dostupné z: <https://www-tandfonline-com.ezproxy.is.cuni.cz/doi/figure/10.1080/0048721X.2022.2061701?scroll=top&needAccess=true&role=tab>

OLIVER, Willem H. From in-person to online worship. *Verbum et Ecclesia* [online]. 43(1), 2022-05-24 [cit. 2023-07-09]. DOI: <https://doi.org/10.4102/ve.v43i1.2404>. Dostupné z: <https://verbumeteclesia.org.za/index.php/ve/article/view/2404>

PRAŠKO, Jan; VYSKOČILOVÁ, Jana; PRAŠKOVÁ, Jana. *Sociální fobie a její léčba: příručka pro lidi se sociální fobií*. Praha: Galén, 2008. ISBN: 978-80-7262-580-2.

SECOND LIFE COMMUNITY. *Second Life Destinations - Religious & Spiritual Places in Second Life* [online]. Linden research, 2020-04-13 [cit. 2023-07-19]. Dostupné z: <https://community.secondlife.com/blogs/entry/4113-second-life-destinations-religious-spiritual-places-in-second-life/>

SCHLAG, Thomas. Digitalization of ecclesiastical practice in the pandemic. *Euxeinos* [online]. Center for Governance and Culture in Europe, 12(33), 5–10 [cit. 2023-07-12]. ISSN 2296-0708. DOI: 10.55337/TRKV1607. Dostupné z: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/217091/1/Schlag_5-10.pdf

SHEPRED, Troy, 2020. Is your church ready for social distancing? In Campbell, Heidi A. (ed.). *The distanced church: Reflections on doing church online* [online]. Digital Religion Publications, 2020-04-20, 37–40 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1969.1/187891>

TV NOE. *O nás* [online]. 2023 [cit. 2023-07-28]. Dostupné z: <https://www.tvnoe.cz/o-nas>

VLÁDA ČESKÉ REPUBLIKY. Vládní usnesení související s bojem proti epidemii - rok 2020. *Vláda.cz* [online]. Vláda ČR, 2020-12-30 [cit. 2023-07-08]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/vladni-usneseni-souvisejici-s-bojem-proti-epidemii-koronaviru---rok-2020-186999/>

WILLIAMS, Hattie. Census 2021: Average age of a Christian is 51. *Church Times* [online]. 2023-02-03 [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.churchtimes.co.uk/articles/2023/3-february/news/uk/census-2021-average-age-of-a-christian-is-51>

WONG, Deborah A. Liturgy in Lockdown: Restricted Movement, Expanded Worship. *Religions* [online]. 2022, 13(1), 25 [cit. 2023-07-09] Dostupné z: <https://doi.org/10.3390/rel13010025>

8 Seznam zkratek

CČSH – Církev československá husitská

CDC – Center for disease Control and Prevention

9 Příloha

9.1 Dotazník

1) Jak pravidelně se ve Vašem sboru konají bohoslužby?

- a) 1x týdně
- b) 2x týdně
- c) Více jak 2x týdně

2) Kdy se nejčastěji konají?

- a) Po
- b) Út
- c) St
- d) Čt
- e) Pá
- f) So
- g) Ne

3) Jak byste zhodnotil/a návštěvnost Vašeho sboru během bohoslužeb před vypuknutím pandemie Covid-19?

- a) Malá návštěvnost (spíše prázdný sbor)
- b) Střední návštěvnost (alespoň z poloviny zaplněný sbor)
- c) Velká návštěvnost (převážně plný sbor)

4) Jaký byl orientační věkový průměr návštěvníků bohoslužeb před vypuknutím pandemie?

- a) 1-10 let
- b) 11-20 let
- c) 21-30 let
- d) 31-40 let
- e) 41-50 let
- f) 51-60 let
- g) 61-70 let
- h) Více jak 70 let

5) Která skupina měla při bohoslužbě větší zastoupení?

- a) Muži
- b) Ženy
- c) Jiné

6) Jak jste zareagoval/a na zavedení omezení osobní účasti na bohoslužebném slavení?

- a) Pokračoval jsem ve standardním rytmu
- b) Omezil jsem množství účastníků na nezbytné minimum
- c) Kompletně jsem uzavřel kostel pro veřejnost
- d) Jiné

7) Pořádal/a jste během prvních měsíců Covidové pandemie bohoslužby?

- a) Ano
- b) Ne

8) Jakou formou jste organizoval/a bohoslužby během prvních měsíců vládních restrikcí?

Odpovězte vlastními slovy...

9) Využíval/a jste streamovacích platforem na online přenos bohoslužeb ? (YouTube, Facebook, Teams apod.)

- a) Pravidelně
- b) Poměrně často
- c) Občas
- d) Jen výjimečně
- e) Nevyužíval

10) Jaké platformy jste nejvíce využíval/a? (Facebook, YouTube, Team, Zoom apod.)

Odpovězte vlastními slovy...

11) Jakou zaznamenávací techniku jste používal/a nejčastěji? (kamera, telefon apod.)

Odpovězte vlastními slovy...

12) Jaký byl průměrný dosah Vašich streamů?

- a) 0-30 sledujících
- b) 31-50 sledujících
- c) 51-100 sledujících
- d) 101-200 sledujících
- e) Více jak 200 sledujících

13) Bohoslužby jste spíše vysílal/a živě, či použil/a záznam zpětně nahraný na internet?

- a) Živé vysílání
- b) Záznam
- c) Jiné

14) Jak náročné pro Vás bylo upravit pořízený záznam, či zprostředkovat živé vysílání?

- a) Snadné
- b) Ze začátku to trvalo, ale poté snadné
- c) Měl jsem s tím problémy
- d) Bylo to dost komplikované
- e) Velmi obtížné

15) Pomáhal Vám někdo s následnou úpravou záznamů, či s přípravou živého vysílání?

- a) Ano pravidelně
- b) Občas
- c) Spíše ne
- d) Ne

16) Bylo pro Vás zaznamenávání, či živé vysílání bohoslužeb finančně náročné?

- a) Hodně náročně
- b) Poměrně náročné
- c) Bylo to únosné
- d) Nenáročné
- e) Jiné

17) Dostal/a jste zpětnou vazbu na online přenosy, či záznamy bohoslužeb?

- a) Ano
- b) Ne

18) Jaká ta zpětná vazba byla?

- a) Pozitivní
- b) Neutrální
- c) Negativní
- d) Nedostal jsem zpětnou vazbu

19) Měli záznamy, či živé vysílání bohoslužeb během pandemie Covid-19, vliv na aktuální účast na bohoslužbách?

- a) Ano, výrazně přibilo účastníků
- b) Zaznamenal jsem větší účast
- c) Vliv to spíše nemělo
- d) Účast je stále stejná
- e) Jiné

20) Jaký byl Váš názor na zaznamenávání bohoslužeb během pandemie Covid-19?

Odpovězte vlastními slovy...

21) Změnil se Váš názor nyní, když je možná osobní účast bez jakýchkoli omezení? Případně prosím doplňte aktuální názor.

Odpovězte vlastními slovy...

22) Využíváte zaznamenávání bohoslužeb i nyní?

- a) Ano pravidelně
- b) Poměrně často
- c) Občas
- d) Jen při zvláštních událostech
- e) Nevyužívám
- f) Jiné

23) Jakou formou nyní zaznamenáváte bohoslužby?

- a) Živé vysílání i záznam
- b) Záznam
- c) Živé vysílání
- d) Ani jednou, bohoslužby nezaznamenávám

24) V čem vidíte největší pozitivum záznamů a živého vysílání bohoslužeb?

Odpovězte vlastními slovy...

25) Přejde Vám smysluplné využívat obou přístupů zároveň? Jak osobní účasti, tak živého vysílání.

- a) Ano
- b) Spíše ano
- c) Spíše ne
- d) Ne
- e) Jiné

26) Chtěl/a byste využít finanční podpory na další zaznamenávání, či živé vysílání bohoslužeb?

- a) Ano, hodně by to pomohlo
- b) Menší podporu bych uvítal/a
- c) Není vyloženě potřeba
- d) Nechtěl/a
- e) Jiné